

Araştırma Makalesi • Research Article

SIYERİ TEFSİR, SEBEP VE TE'VİL İLİŞKİSİ (MUKATİL B. SÜLEYMAN ÖRNEĞİ)*

Tafsir Siyari, Reason and Interpretation Relationship (The Example of Muqâtil b. Süleyman)

Kazım DÖNMEZ^a

^a Uzm. Öğrt. Milli Eğitim
Bakanlığı, İstanbul/Türkiye,
email:kzmdnmz@yaani.com
ORCID: Bulunmamaktadır.

ÖZ

Mukâtil b. Süleyman, Kur'an'ı ilk ve doğrudan muhataplarına yönelik bir bağlamda, Hz. Muhammed'in siyerine işaret eden bir metin olarak okur. Bu nedenle tefsir ameliyesinin merkezi hattı siyeri tefsir olarak gerçekleşir. O, tefsirle anlamın açıklığını amaçladığından hafi ve meçhul olan kelime ve olguların kapalılıklarını siyer bilgileriyle açıklayarak ortadan kaldırır. Mukâtil, sözü bağlamında anlamaya çalışırken ilk olarak ayetlerin nazil olmasına neden olan olayları tespit eder. Bir ayetin, sebebi ile kurulan ilişki siyer ilmine dayanarak kurulduğu için bu aslında siyeri tefsirdir. O, nüzul sebeplerinden hareketle ayetlerin lafızları içine girer ve sebep bilgilerine göre ayrıntılı bir şekilde tefsir eder. Siyeri tefsirin yorumu dayalı kısmı bu bağlama göre şekillenir. Mukâtil'de bağlamın ve tefsirin en özgün yönlerinden biri de onun tevil anlayışıdır. O, teville orijinal anlamı olan akıbet ve sonuç manasını vermektedir. Bununla da ayetlerin inmesinden sonra meydana gelen akıbetleri ve sonuçları kastetmektedir. Bu kapsamda ayetin nüzulünden sonraki olayları, Hz. Peygamber'in söylediği ve yaptığı şeyleri, ayetin nüzülü ile ilgili kişilerin başlarına gelenleri, hatta ahiretteki hallerini, ayetlerden çıkan hükümleri, varsa tahsis, istisna ve nesh gibi durumları mutlaka zikreder. Böylece ayetlerin o şekilde anlaşılmasının nedeni, nüzullerinden sonra meydana gelen gelişmeler olur. Ayetlerinin nazil olmasından önceki olgulardan nüzulden sonraki gelişmelere doğru yönelmek, anlaşılabilirlik düzeyini müfesser seviyesinden muhkem seviyesine taşır. Bu süreçte başka bir ayeti tahsis, ondan istisna ya da onu nesh etme durumları siyer bilgilerine dayanılarak tespit edilir. Bu durum siyeri tefsirin Kur'an'ın nihai ahkâmına ulaşmaya çabalayan bir fihri tefsire dönüşmesini sağlar. Mukâtil'de siyeri tefsir ayetlerin sebepleriyle sonuçları (tevilleri) arasında, her ikisi tarafından sıkıca bağlanan ve sağlanan, bütünsel bir ameliye olarak gerçekleşir. Nüzulden önceki gelişmeler sonraki gelişmelerle bütünleştirilir. Anlam, nüzulden sonraki olgular bağlamında kesinleşir.

Anahtar Kelimeler: Mukâtil, Siyer, Tefsir, Tevil, Sebeb.

ABSTRACT

Muqatil b. Süleyman reads the Qur'an as a text that points to the scripture in a context that addresses its first and direct addressees. For this reason, the central line of his tafsir work takes place as siyeri tafsir. Since he aims at clarity of meaning with tafsir, he removes the obscurity of unknown words and facts by explaining them with sirah information. While trying to understand the word in its context, Muqâtil first determines the events that caused the revelation of the verses. Since the relationship established with the reason of a verse is based on the science of siyer, this is actually a siyar tafsir. He enters between the words of the verses based on the reasons for their revelation and interprets them in detail according to the reason information. The interpretive part of the siyeri tafsir is shaped according to this context. One of the most original aspects of the context and tafsir in Muqâtil is his understanding of tevil. He gives tevil the original meaning of end and result. By this, he means the consequences and consequences that occurred after the revelation of the verses. In this context, he definitely mentions the events after the revelation of the verse, the things Prophet Muhammad said and did, the things that happened to the people involved in the revelation of the verse, even their situation in the hereafter, the provisions arising from the verses, if any, situations such as allocation, exception and abrogation. Thus, the reason why the verses are understood in that way is the developments that took place after their revelation. Moving from the facts before the revelation of the verses to the developments after the revelation moves the level of intelligibility from the level of mufesser to the level of muhkam. In this process, the cases of appointing, excluding or abrogating another verse are determined based on the information of the siyer. This situation enables the shari'a tafsir to turn into a fiqh tafsir that strives to reach the final judgments of the Qur'an. In Muqâtil, sîrâl tafsir takes place as a holistic practice, between the causes and consequences (interpretations) of the verses, tightly bound and provided by both. The developments before the revelation of the verses are integrated with the later developments. The meaning becomes definite in the context of the events after the revelation.

Keywords: Mukâtil, Tafsir, Siyar, Tevil, Reason.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Her yorum o yorumu üreten zihin dünyasının içine aldığı şeylere bakış açısının bir sonucudur. Mukâtil b. Süleyman da Kur'ân'ı açıklarken kendi zihin dünyası içinde yerini almış bir bilgi birikimi ve bakış açısı üzerinden tefsir ve te'vil yapmaktadır. Bu tefsir ve te'vil ameliyesinin anlaşılması için kendi özgün hali ile kavranması hayati önemdedir. Arkeolojik incelemelerin bize gösterdiği üzere bir şey üzerinden zaman geçtikçe gömülmekte, eskimekte ve üzerine çeşitli tabakalar gelerek üzerini örtebilmektedir. Tefsir tarihinin üzerinden de uzun zaman geçmiştir. Bu süre içinde tefsir anlayışımız da üzerinde pek çok ilmi katmanın oluştuğu, farklı tarihi ve kültürel anlamların çöktüğü bir yapı haline gelmiştir. Bu nedenle şimdiden geriye giden her bakış açısı geçmişte olanları ve yapılanları kendi orijinalitesi içinde tanımayı zorlaştırmaktadır. Zamanın katmanlarının ve tortuların titizlikle ayrıştırılması gerçekleşmeden Kur'ân yorumlarının kendi orijinalitesi içinde kavranması mümkün değildir.

Bu açıdan, hem gelenek içinden gelen özgün çalışmaların sahibi olması hem de ilk tam tefsirin sahibi olması hasebiyle ilk tefsir sahibi Mukâtil b. Süleyman'a yönelim gösterilmiş ve onun tefsir anlayışı ele alınmıştır. Onun tefsir ameliyesini aslına sadakat içinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı siyer bilgileri muvacehesinde anlayıp anlamlandırdığı tespit edilmiştir. "Siyerî Tefsir" adı verilebilecek bir tefsir çeşidinin var olduğu onun metinlerinden örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Tefsir ilminde fihri, lügavi, kelami, mezhebi ve diğer ilmi yaklaşımların bir tefsir çeşidi olarak tanımlanmasına rağmen siyerî tefsirin sahabe döneminde ortaya çıkmış temel bir yaklaşım türü olarak tanımlanmamasının bir eksiklik olduğu belirtilmelidir.

Bunun yanı sıra Mukâtil'in ilk defa siyer bilgileri içinden sebab-i nüzul bilgilerini bir bütün halinde Kur'ân ayetleri ile ilişkilendirdiği görülmüştür. Ayrıca onun te'vil kavramını da açıklama veya yorum anlamında değil sonuç ve akıbet anlamında kullandığı tespit edilmiştir. Ayetlerin sebepleri ile sonuçları arasında tefsirinin yapıldığı ve bu tefsirin de siyer ilmine işaret eden bir yapıda olduğu müşahede edilmiştir. Onun te'vili yani ayetlerin sonrasında meydana gelen olayları anlamın kesinliği ve nihai hükmün tespiti için kullandığı anlaşılmalıdır. Bu hususun tefsir ilminde özgün bir tutum olduğu ve bu ilimde yeni bir açılım sağlayabileceği söylenebilir.

1. MUKÂTİL'İN İLMİ BİRİKİMİ

Tam adı Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Belhî olup künyesi Ebu'l-Hasen'dir. H. 150 veya yüz elli küsur yıllarında Basra'da öldüğü ittifakla kabul edilmektedir. Tefsirini yayınlayan ve üzerine doktora tezini hazırlayan Abdullah Mahmut Şihâte onun h.80 yılında doğduğunu kabul etmektedir.

Tefsirinin râvîlerinin belirttiğine göre, yüz küsur yıl yaşayan Mukâtil'in tefsirini elli senede ve Dahhâk b. Müzâhim (ö.105/723) zamanında yazdığı söylenmektedir. Bu bilgileri doğru kabul ettiğimiz

takdirde hicri 50 yılları civarında doğmuş olmalıdır. Nitekim İbrahim Çelik Mukâtil'in tefsir eserinin Bursa nüshasında bu durumu tespit etmektedir. Horasan'ın Belh şehrinde doğan Mukâtil hayatı boyunca Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmekle uğraşmıştır. Onun hayatının asıl çabası ve amacının bu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim eserinin mukaddimesinde ravilerinden aktarılan şu rivayetten de bu durum anlaşılmaktadır:

“(Abdülhâlık b. el-Hasen) Dedi ki: Bize Ubeydullâh dedi: Bana babam el-Huzeyl'den, o Mukâtil'den, o da Abdulkerim el-Cizevî'den şöyle nakletti: Kıyamet Günü, ecri, Kur'ân'ı öğrenip öğretenen daha büyük olacak bir kimse bilmiyorum.”¹

Onun Kur'ân'ı öğrenme ve öğretme konusunda büyük bir birikim ve deneyime sahip olması nedeniyle bu konudaki müşkillerle sık sık karşılaştığı söylenebilir. Bu durum onu tefsirde mütehasıs ve mütebahhir bir âlim konumuna taşımıştır. Zira o eserlerinde de görüleceği üzere dönemi itibariyle nakledilen bilgileri ilk telif eden kişidir. Kendisi tefsir eserinin bir telif olduğunu şöyle belirtir:

“Mukâtil b. Süleyman dedi ki: On ikisi Tabiîn'den olan otuz kişiden naklettim. Bunlardan kimi tefsirde diğerinden bir harf ziyade rivayet etmiş kimi de diğerine tam muvafakat etmiştir. Bu on iki kişi arasında Atâ b. Ebî Rebah, ed-Dahhâk b. Müzâhim, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi, ez-Zubeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Sîrîn, İbn Ebî Muleyke, Şehr b. Havşeb, İkrime, Atiyye el-Kûfi, Ebu İshâk es-Sebûî, eş-Şâ'bî, Muhammed b. Ali b. el-Huseyn b. Ali de vardır. Bunların dışında Katâde ve benzerlerinden de naklettim ve nihayet bu kitabı telif ettim.”²

Görüldüğü üzere Mukâtil çoğu çağdaşı olan âlimlerden elde ettiği rivayet ve metinlerden naklederek tefsirini telif etmiştir. Bu kişilerin sayısı ile ilgili metnin ravileri şu notu da düşmüştür:

“Abdülhâlık b. el-Hasen dedi ki: Ben Ubeydullâh b. Sâbit'in babasından naklettiği kitabın arkasında Mukâtil'in kendilerinden rivayet ettiği kişilerin sayısının otuza tamamlandığını gördüm.”³

Bu telif ameliyesinin dayandığı ilmi birikimin oldukça uzun bir dönemde ve yazarak gerçekleştiği şu nottan anlaşılmaktadır:

“Ebu Muhammed⁴ babasının şöyle dediğini nakletti: Ebu Salih'e sordum: Mukâtil yaşça daha büyük olduğu halde nasıl Süfyân (es-Sevrî)'den rivayet yazmıştır? Bana şu cevabı verdi: Mukâtil uzun yaşadı. Bu sebeple o yaşça kendisinden küçüklerden de büyüklerden de ilim yazdı.”⁵

¹ Abdullah Mahmud Şihâte, *Tefsir'u Mukatil b. Süleyman*, (Mısır: Kâhire, el-Hey'et'ul- Mısriyyet'ul-Âmme lil-Kitâb 1979-1988.) 1/27.

² Mukâtil, *Tefsîr*, 1/25.

³ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/25. Ayrıca mukaddimedeki metnin devamında bu konuda Mukâtil'i takviye amacıyla şu bilgiler de kaydedilmektedir: “(Ubeydullâh b. Sâbit'in babası) Dedi ki: Bize el-Huzeyl tahdis edip dedi ki: Mukâtil'in kendilerinden tefsir rivayet ettiği, bizim de isimlerini verdiğimiz kişilerin dışında şunlar vardır: Katâde b. Diâme, Süleyman b. Mihran el-A'meş, Hammad b. Ebî Süleyman, İsmâil b. Ebî Hâlid, İbn Tavus el-Yemânî, el-Hasen'in arkadaşlarından Abdulkerim ve Abdulkuddûs, Ebû Ravk, İbn Ebî Necih, Leys b. Süleym, Eyyûb b. Amr b. Dinar, Dâvûd b. Ebî Hind, el-Kâsım b. Muhammed, Amr b. Şuayb, el-Hakem b. Utbe, Hişâm b. Hassân ve Süfyân es-Sevrî.” 1/25-26. Bu konuda belirtilmesi gereken bir husus da şudur ki; Mukâtil'in “Beşyüz Ayet Tefsiri” eserindeki naklettiği rivayetlerin senetlerinin başında aynı kişilerin yer alması bu tespitleri kesin olarak desteklemektedir. bk. Kazım Dönmez, *Mukâtil b. Süleyman'ın Fikhî Görüşleri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.), 118-127.

2. MUKÂTİL'İN KUR'ÂN'A VE KUR'ÂN İLİMLERİNE BAKIŞI

Mukâtil b. Süleyman'ın eserleri hakkında ilk bilgiler İbnu'n-Nedim tarafından el-Fihrist adlı eserde verilmektedir. Buna göre Mukâtil'in eserlerin sayısı on iki olup günümüze ulaşan eserleri ise şunlardır:

- 1- *Kitâbu't-Tefsiri'l-Kebîr*
- 2- *Tefsiru Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'ân*
- 3- *Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*⁶

Mukâtil tefsir eserini Hz. Peygamber'in vefatından bir asır geçmeden yazmış olsa da eser bundan yarım yüzyıl sonra diğer eserleri ile bilinirlik kazanmıştır. İkinci asır geçmeden de şöhret bulmuştur. Müslümanlar arasındaki ihtilafların hilafet savaşları seviyesinde kaldığı, Emevîlerin sonunun ve Abbasilerin doğuşunun yaklaştığı bir dönemde yazılan bu eserden anlaşılacağı üzere Mukâtil Kur'ân'ın genel mesajlarını kavramış ve bunların tasnif inceliklerine dair şöyle bir kavrayış geliştirmiştir:

“(Abdülhâlık b. el-Hasen) Dedi ki: Bize Abdullah⁷ haber verip dedi: Bana babam haber verip dedi: Bize el-Huzeyl, Mukâtil'den şöyle dediğini nakletti: Kur'ân'ın buyrukları beş çeşittir: Emir, nehiy, va'd, va'id ve öncekilerin haberleri.”⁸

Şayet “sonrakilerin haberleri” de eklense sistematığı tamamlanacak olan bu anlayış Kur'ân'ın mesajlarına ve mükellefin mesuliyetlerine odaklanan bir yapıdadır.⁹

O tefsir faaliyetini bu zihin dünyası içinde Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli olan dil, bağlam ve uygulama bilgilerini ortaya koyarak yürütmüştür. Bunu yaparken dönemi itibarıyla ilk defa geniş çaplı ve tam açıklayıcı bir metin ortaya koyması doğduğu Horasan coğrafyasının Hicaz bölgesine olan uzaklığı ile alakalıdır. Bu coğrafi uzaklık nedeniyle aradaki kültürel mesafeyi dil, tarih, bağlam ve dinin tatbiki ile ilgili bilgilerin tamamını tespit ve telif ederek kapatmaya çalışmış bu nedenle de çağını aşmış bir tefsir ortaya koymuştur. Tabii ki naklin esas olduğu bir dönemde bununla yetinmeyip telif yaptığı için de tenkit edilmiştir. Esasen bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Zira Kur'ân'ın Mushaf haline gelmesi de zamanında

⁴ Mukâtil'in ravilerinden Ubeydullâh b. Sâbit'in künyesidir. Ayrıca Ubeydullah adı istinsah sırasında bazen Abdullah şeklinde de yazılmıştır.

⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/26.

⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, (Mısır: Kahire, el-Matba'atü'l-İstikâme, 1348), 267-268. Daha geniş bilgi için bk. Cerrahoğlu, “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri” 27-35.; a.mlf. *Tefsir Tarihi*, 195-227.

⁷ Abdullah b. Sâbit'in adı bazen Ubeydullah şeklinde yazıldığı için iltibasa neden olmaktadır.

⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/26. Bu ifadeye ‘Öncekilerin haberleri’ yanında ‘Sonrakilerin ahiret haberleri’ de eklenebilir.

⁹ Mukâtil'in ravileri de bu konunun önemini şu bilgileri aktararak teyit etmiştir:

“Dedi ki: Bize Ubeydullâh dedi: Bana babam dedi: Bize el-Huzeyl, Süfyân el-Vâsıtî'den şöyle nakletti: Kur'an'ı okuyup onun tefsirini bilmeyen kimse, kendisine insanların en değerlisinden gelen mektubu okuma yazma bilmediği için okutacak birini arayan kişiye benzer. İşte Kur'an'ı okuyup da onda neler olduğunu bilmeyen kimsenin durumu böyledir. Dedi ki: Bize Ubeydullâh dedi: Bana babam da el-Huzeyl'den, o Ali b. Âsım'dan, o Atâ b. es-Sâib'ten, o Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den, o İbn Mesûd'tan şöyle dediğini nakletti: Resulullah bize Kur'an'dan on ayet öğretti mi onlarda neler olduğunu iyice öğrenmedikçe başka ayetlere geçmezdik.” Mukâtil, *Tefsîr*, 1/27.

tepkile karşılanmışken tefsirinin nakille yetinmeyip bu derece ayrıntılı ve dirayetle gerçekleşen açıklamalar ile dolu olması tepkisiz kalmamıştır.

Tefsir metinlerine bakıldığında dönemi itibariyle Mukâtil, Kur'ân ile ilgili bilgilere geniş çapta sahip olduğu görülmektedir. Tespit edebildiği kadarıyla gizli, saklı ve mübhem kalmış bir şey bırakmamıştır. Bu nedenle Kur'ân'ın anlaşılması için gereken bilgilerde ve yorumlarda da bir boşluk kalmamasına dikkat etmiştir. Bu da onu mufassal bir tefsir yazmaya yönlendirmiştir. Tefsir ameliyesinde bulunurken Kur'ân ilimleri içinde tanımlanan başlıca kavramsal araçların tamamını kullanmaktadır. Bağlamı tespit ederken aslında birer siyer bilgisi olan sebebi nüzulleri de elden geldiğince tespit etmektedir.

Mukâtil'de umum ve husus, sebab-i nüzul, Mekki ve Medeni, vücûh ve nezâir, muhkem ve müteşâbih, nâsîh ve mensûh gibi kavramlar sadece birer Ulûmu'l-Kur'ân kavramı olarak kullanılmakta ve anlamada dikkat edilmesi gereken hususlar olarak belirtilmektedir:

“(Abdulhâlık b. el-Hasen) Dedi ki: Bize Ubeydullâh dedi: Bana da babam el-Huzeyl'den, o Mukâtil'den şöyle dediğini nakletti: Kur'ân'da kimi özel, kimi genel buyruklar vardır: Kimisi Müslümanlara özeldir, kimisi müşriklere özeldir, kimisi de bütün insanlar hakkında umumidir. Onun ayetlerinin bazıları müteşâbih, bazıları muhkemdir; bazıları müfesser, bazıları müphemdir. Kur'ân'da hazfedilmiş ifadeler olduğu gibi, eksiksiz ifadeler de vardır. Sözlere arasında birbirine bağlanacakları olduğu gibi, nâsîh ve mensûh da vardır. Takdim ve tehir vardır. Birden çok anlamda kullanılan kelimeler vardır. Bir yerdeki sualin, başka bir yerde cevaplandığı da olmuştur. Yüce Allah'ın kendisi için, kâfirler için, putlar için, dünya için, ölümden sonra diriliş ve âhiret için verdiği meseller de vardır. Geçmişlerin durumuna dâir haberler de cennete ve cehenneme dair haberler de vardır. Tek bir müşriği ilgilendiren has bir buyruk olduğu gibi; farzlar, hükümler, hadler de vardır. Müminlerin ve kâfirlerin kalplerinde bulunanlara dair haberler vardır. Arap müşrikleriyle tartışmaları ihtiva eden buyruklar vardır. Tefsir edici buyruklar olduğu gibi tefsirin de tefsiri vardır.”¹⁰

Mukâtil'in bu ifadelerinden oldukça gelişmiş ve bütüncül bir yaklaşım ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Ulûmu'ul-Kur'ân kavramlarının yeni yeni gelişmeye başladığı bir dönemde olması nedeniyle bu açıklamalar son derece önemlidir. Yine bu ifadelerden anlaşıldığına göre Mukâtil ayetlerin delaletinin hususi olabileceğinin de kabul etmektedir. Onun bütün bu yaklaşımlarının oluşumunda siyer bilgilerinin etkisi incelemenin ana konusunu oluşturmaktadır.

2.1. Siyerî Tefsirin Ayetlerin Nüzulüne Sebep Olan Olguları Tespit Etmek İçin Kullanılması

Mukâtil'e göre Kur'ân ayetleri belli olaylara bağlı olarak nazil olmuş ve o olguların içerdiği sorunlara cevap vermiştir. Bunun için nüzule neden olan olguları ve hangi ayetlerle ilgili olduğunu tespit etmiştir.

¹⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/27.

Bu amaçla Hz. Peygamber ve sahabeden gelen haberleri derleyip toplanmıştır. O bunu ilk defa ve büyük çapta başaran müfessir olarak görünmektedir.

Onun topladığı haberlerin mahiyetine bakıldığında ise bunların birer siyer bilgisi olduğu görülür. Bu da “ayetlerin siyerî tefsiri” olarak adlandırılabilir. Ancak bu niteleme erken dönemde açıkça yapılmadığından sonraki dönemde şekillenen Kur’ân ilimlerinin başlıkları arasında da bu isimle yer alamamıştır. Oysa nüzul sebebi ile ayetler arasındaki bağlantının tespiti ve tefsirin buna göre yapılması ayetin anlamının Hz. Peygamber dönemi dünyasına ve olgularına atfedilmesidir. Ayetlerin nüzul sebeplerinin tespitine ve bu bilgilerle tefsirine bakıldığında aslında bunun mahiyet itibarıyla bir tür siyerî tefsir olduğu görülür. Bu durum şu örnekte açıkça görülmektedir:

“Bir gün Rasûlullah Mescid-i Haram’a girdi. O sırada Ebu Cehil taptığı ilahını altından bir gerdanlıkla süslüyor, misk ile kokuluyor ve şöyle diyordu: Ey Hubel! Her şeyin huzur bulduğu bir yer, her iyiliğin bir karşılığı vardır. İzzetine andolsun ki seni gelecek yıl da sevindireceğim. Çünkü o sene bin devesi doğurmuş, Suriye’den gelen kervanı 10.000 miskal altın kar etmiş, o da bundan dolayı Hubel’e şükür kılmıştı. Hubel, Kâbe’nin ortasında 18 zirâ’ boyunda bir put idi. Rasûlullah ona şöyle dedi: Yazık sana! Tanrın sana veriyor sen ise ondan başkasına şükrediyorsun. Ama vallahi Allah bundan dolayı senden bir intikam alır. Sen ne zaman olacağını bekle. Yazık sana Amca! Seni bir olan Allah’a davet ediyorum. O senin de senden önceki atalarının da Rabbidir. Seni yaratan da rızık veren de odur. Eğer bana uyarsan dünya ve ahirette doğru olanı yapmış olursun. O ise: “Lat’a ve Uzza’ya ve bu binanın Rabbine andolsun ki bu söylediklerinden vazgeçmezsen ve seni burada ilahlarımızdan başkasına taparken bulursam seni alnının perçeminden yakalarım. (Yani; yüzüstü çıkarırım).¹¹ Bunlar da onun kızları değil mi? Rasûlullah ise ona “O’nun nasıl çocuğu olabilir ki?” dedi. Bunun üzerine Allah “**İnsana bilmediğini öğretti.**”¹² ayetini indirdi. O gün Nebi kuşluk vakti Erâk’ta idi.”¹³

Bu ifadelerle göre surenin beşinci ayetinden sonra kalan kısmı Ebu Cehil’in bu sözlerine birebir uygun bir cevap olarak nazil olmuştur ve onunla yapılan tartışmanın devamı niteliğindedir. Konu hakkında bir diğer örnek de fetret-i vahiy ile ilgilidir. Bu bilgilerin de siyer bilgisi mahiyetinde olduğu açıktır:

“Cibrîl Nebi’ye 40 gün gelmedi. 3 gün olduğu da söylenir. Bunun üzerine Mekkeli müşrik Araplar; “Şayet Allah katından gelseydi, daha önceki nebilerde olduğu gibi vahyin peş peşe gelmesi gerekirdi. Rabbi onu terk etmiştir. Dostu da onu bırakmış, ona gelmemektedir.” Müslümanlar da “Ya ‘Rasûlullah sana vahiy inmedi!” dediler. Bunun üzerine Nebi “siz

¹¹ Parantez içine aldığımız bu cümle Mukâtil’e ait olup bir önceki ibareden maksadın ne olduğunu açıklamaktadır. Rivayetin aslından olmadığı için rivayetle karışmamasını önlemek amacıyla bu tür açıklamalarını parantez içine alarak vurgulamak ihtiyacı hissettik. Mukâtil “yani; demek istiyor ki” kalıbını sistematik olarak kullanmakta ve böyle yaparak tefsir üslubuna önemli bir katkıda bulunmuş olmaktadır. Âlimlerin metinlere, anlamı açıklamak amacıyla yaptıkları bu tür eklemelerin zamanla metnin orijinali ile karıştırılması ihtimali her zaman mevcuttur.

¹² Alak, 96/5.

¹³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/761-762.

tırnaklarınızın içini temizlemez ve tırnaklarınızı kısaltmazken bana nasıl vahiy inebilir...” dedi. Cibrîl indiğinde de Nebi ona “Ey Cibrîl, gelmedin, seni çok özledim” dedi. O da” Ben de Allah katındaki değerinden nedeniyle sana gelmeyi çok arzuluyordum. Ancak ben de senin gibi bir emir kuluyum. **“Biz için ancak Rabbinin emri ile ineriz...”**^{14,15} dedi ve Duhâ suresinin Nebi’ye verilen nimetler ile ilgili ayetlerini okudu...”¹⁶

Bu bilgiler bazı hadis rivayetlerinde geçen Müddessir suresi ile fetret-i vahyin bittiğine dair görüşe oldukça erken dönemde kaydedilmiştir. Ancak siyer eserlerinde pek dikkate alınmamıştır.

Mukâtil’den önce ve sahabe döneminde de ayetlerin bu şekilde nüzul sebeplerine binaen tefsir edilmesi biliniyor ve uygulanıyordu. Ancak o bu yöntemi İslam tarihinde ilk defa Kur’ân ayetlerinin tamamına uygulayan, bütün nüzul sebeplerini toplamaya ve ayetlerle ilişkisini tespit ederek tefsir etmeye çalışan müfessirdir. Bu durum onu sadece önemli değil ayrıca özel de kılmaktadır. Her ne kadar bütün sebep-i nüzullerin tamamını kayıt altına almış olmasa da bu çabanın bütün Kur’ân üzerinde kâmilan gerçekleştiği ilk tefsir eseri olduğu açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra Mukâtil’in tespit ettiği ancak sonraki kaynaklarda geçmeyen sebep-i nüzul rivayetleri de bulunmaktadır. Ancak Seyfullah Efe’nin konu ile ilgili tezine¹⁷ bakıldığında bu konuya değinilmediği görülmektedir.

Ayetlerin nüzul sebeplerinin tespit edilmesi ve sadece ilgili olduğu miktardaki ayetle bağlantısının kurulması zaten tek başına bir telif çalışması yapmayı gerektirmekteydi ve o bunu dirayetli bir biçimde başarmıştır. Bu konuda kendisinden yaklaşık üç asır sonra gelen Vahidî’nin *Esbâbu’n-Nuzûl* eseriyle¹⁸ mukayese edildiğinde miktar bakımından da oldukça ileride olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki geçen zaman içinde tefsir eserlerinde nüzul sebepleri bilgisi hem yöntem hem de içerik açısından değişmiş, yoruma dayalı nüzul sebepleri çoğalmış, hatta bazı eserlerde ise nüzul sebeplerine ihtiyaç olmadığı eğilimi gelişmiştir.

Mukâtil nüzul sebeplerini tespit ederken Kur’ân metnini yorumlayarak nüzulü tahmin etme yöntemine değil rivayetlerden elde ettiği bilgilere dayanır. Bunları ekleme çıkartma yapmadan verir. Bu konuda siyer bilgilerini esas alır ve oldukça fazla miktarda haber akışı sunar. Onun eserinde nüzul sebepleri bilgisiyle siyer ilminin verilerinin aynı mahiyette olduğu görülür: Ancak bilgileri ile sebep-i nüzul bilgilerinin özdeşliği zamanla siyer ve sebep-i nüzul ilişkisi zayıflamış giderek de kopmuştur. Bunun yanı sıra yoruma ve takdire dayalı nüzul sebeplerinin sayısında ciddi miktarda artış olmuştur. Zamanla artarak devam eden bu durum ayrı bir karmaşaya sebebiyet vermiştir. Öyle ki muahhar eserlerde

¹⁴ Meryem, 19/64.

¹⁵ Meryem suresi 64. ayetin tefsirinde yukarıda verilen bilgiler ikinci kez tekrarlanmaktadır: “Cibril Nebi’den 40 gün engellenmişti. 3 gün de denilir. Bunun üzerine Mekkelî müşrikler rabbi ona darıldı ve terk etti dediler. Cibril Nebi’ye inince ona “Ey Cibril gelmediğinden seni çok özledim dedi. O da ben seni daha çok özledim dedi ve bu konuşma hakkında Duhâ ve İnşirah sureleri indi. Cibril **“Biz ancak rabbinin emri ile ineriz...”** dedi” Mukâtil, *Tefsîr*, 2/633.

¹⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/731-732.

¹⁷ bk. Seyfullah Efe, *Mukâtil b. Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nuzûl*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.)

¹⁸ Ebu'l-Hasen Ali İbn Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, (thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl. Lübnan: Beyrut, Dâru’Kutubi’l-İmiyye, t.s.)

nüzul sebebi olarak geçen ifadelerin önemli bir kısmının dikkatli bakınca aslında tefsiri ibareler olduğu görülmekte ama bu durumun anlaşılmasında oldukça zorlanılmaktadır.¹⁹

Mukâtil'e göre ayetlerin öncesindeki sebeplerine sıkı bir biçimde bağlanması bir tefsir metodudur. Bu metot siyerî tefsir yapmanın başlangıç aşaması olarak kullanılmaktadır. Siyer ilminin Kur'ân'ın bağlamını tespit etmede esas olduğu ve ilk müfessirlerden beri bundan müstağni kalınmadığı açıktır. Dolayısıyla Kur'ân'ın temelde bağlamına göre açıklanması, sadece çağdaş yorum bilim kuramlarının öne sürdüğü bir ilke değil müfessirlerin ilk baştan beri uyduğu bir kuraldır. Bu kuralın uygulanma imkânını ise siyer ilmi vermektedir.

2.2. Siyerî Tefsirin Ayetlerin Nüzulünden Sonraki Olguları (Te'vilini) Tespit Etmek İçin Kullanılması:

Mukâtil bir yandan tefsir yaparken diğer bir yandan da te'vil yapar ve bunu Kur'ân'da da kullanıldığı hâliyle kelimenin orijinal manasına özgü bir anlamda kullanır. Buna göre te'vil, ayetlerinin nüzulünden sonra meydana gelen olguların, sonuçların, olacak olanların ve akıbetlerin belirlenmesidir. Bu durum tefsirin mukaddimesindeki ravilerin naklettiği şu rivayetle de desteklenmektedir:

“(Abdülhâlık b. el-Hasen) Dedi ki: Bize Ubeydullâh dedi: Bana da babam dedi ki: Bize el-Huzeyl, İbn Müseyyeb'den, o el-Kelbî'den, o Ebu Salih'ten, o da İbn Abbâs'tan şöyle dediğini nakletti:

Kur'ân'ın dört yönü vardır:

- (1) Tefsirini âlimlerin bildiği yön,
- (2) Arapça olması hasebiyle Arapların bildiği yön,
- (3) Herkesin bilmesi gerekenler yön ki bunlar helal ve harama dair olup onları bilmemek hiç kimse için mümkün değildir,
- (4) Te'vilini yalnız Allah'ın bildiği yön.

Ben, “Te'vil nedir?” diye sorunca da “Gelecekte olacaklardır” dedi.”²⁰

Mukâtil, Kur'ân'ın te'vil veçhini yani ayetlerin sonrasında meydana gelen olayları bilmeyenlerin Kur'ân'ı okusa da ümmî kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir:

“(Abdülhâlık b. el-Hasen) Dedi ki: Bize Ubeydullâh dedi ki: Bize babam el-Huzeyl b. Habîb'den, o da Mukâtil'den nakletti ki: Kur'ân'ı okuyup da onun te'vilini bilmeyen bir kimse, Kur'ân hakkında ümmî demektir.”²¹

¹⁹ Bu konuda sistematik bir yaklaşım ve örnekler için bk. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an v e Bağlam*, (İstanbul: Şule y. 3.b. 2018.)

²⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/27.

²¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/26.

Dolayısıyla araştırmacıların Mukâtil’de te’vilin yorum değil de olanlar, sonuç ve akıbetler anlamında kullanıldığına dikkat etmesi gerekmektedir. Ancak bu bilginin sonraki dönemlerde yazılan eserlerdeki aktarımlarına bakıldığında metnin ibaresindeki bozulmalarla birlikte anlamındaki bozulmalar sonucunda te’vilin sonuç ve akıbet anlamından müteşâbihlerin yorumu anlamına kaydığı fark edilmektedir.²² Oysa özgün kullanımı ile birlikte değerlendirildiğinde Mukâtil’in te’vil anlayışının temelde “Kur’ân ayetleri hangi sebeple indi?” sorusunun akabinde “İndikten sonra te’vili (sonucu) ne oldu?” şeklinde bir bakış açısına dayandığı görülmektedir. Kısaca “Ne oldu da ayetler indi?” sorusu bir sonraki aşamaya geçerek “Ayetler indi de ne oldu?” şeklinde bir aşamaya evrilmektedir. Böylece peş peşe gelen zincirleme soruların oluşturduğu bir sarmalın içinde “Ayetler o sırada ne mesaj verdi?” şeklindeki bir zincirleme mesajlar silsilesi ortaya konmaya çalışılmaktadır. Mukâtil’in ravileri onun bu hassasiyetinin İbn Abbâs’a dayandığını ima etmektedir:

“Dedi: Bize Ubeydullâh dedi ki: Bana babam şöyle dedi: Bize el-Huzeyl Ebu Kilâbe’den, o da İbn Abbâs’tan şöyle dediğini nakletti: Yüce Allah, indirdiği her kitabın te’vilinin bilinmesini istemiştir.”²³

İşte bu şekilde; ayetlerin nüzulü akabinde olanlar ve sonuçları gösterilerek yapılmayan yani te’vili olmayan tefsir Mukâtil tarafından ‘ümmî’ kalmış olmakla nitelenmektedir. Buna göre te’vili yani sonuçları olmayan tefsir insanı Kur’ân hakkında cehaletten tam kurtaramamaktadır. İbn Abbâs’ın bu hassasiyetinin ise İslam tarihinde ilk defa ciddi ayrışmalara hatta iç savaflara neden olan, kendisinin de elçi olarak gönderildiği ve Kur’ân’ın hükmü konusunda tartıştığı Haricilerin anlayışına karşı geliştiği anlaşılmaktadır. Nitekim onun şu sözleri de bu endişenin açık ifadelerinden biridir:

“Ebu Muhammed dedi ki: Bize Ubeydullâh nakletti: Bana babam dedi ki: Bana el-Huzeyl, el-Müseyyeb’den, o el-Ameş’den, o İbn Zubejr’den, o İbn Abbâs’tan şöyle dediğini rivayet etti: Bazı kimseler gelip de olmadık şekilde te’vil etmeye başlamadan önce Kur’ân’ın te’vilini öğrenin.”²⁴

Mukâtil’in te’vil ile ilgili bu anlayışı gözettiği tefsirinin pek çok yerinde sıkça görülmektedir. O, Kur’ân ayetlerinin öncesinde sebep-i nüzulleri tespit etmekte ve sonrasında ise ilgili siyer bilgilerini vermekte, bu sırada da ayetleri siyer bilgilerine göre açıklayarak, tefsir ameliyesini sebeplerle birlikte te’villeri yani sonuçları göz önünde tutarak gerçekleştirilmektedir. Nitekim Mukâtil’in tefsirinin ravileri de bu hususun farkındadır ve bu konuda şu destekleyici bilgiyi aktarmaktadır:

“Dedi ki: Bize Ubeydullâh şöyle dedi: Bana babam dedi ki: Bize el-Huzeyl, İsmail b. Ayyaş el-Hımsî’den şöyle dediğini rivayet etti: Bana Muâz b. Rifâa İbrahim el-Uzri’den şöyle dediğini

²² Nitekim 17. dipnottaki rivayetin ibaresinin muahhar kaynaklardaki aktarımlarının metin ve anlam olarak deforme olduğu görülmektedir. Rivayetin deforme hali üzerine yapılan önemli bir değerlendirme için bk. Düccane Cündioğlu, *Anlam’ın Tarihi*, (İstanbul: Tibyan Yayınları, 1997), 132-142.

²³ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/26.

²⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/26.

nakletti: Bu ilmi, sonradan gelenler arasından, ona karşı adaletli davranan kimseler taşır ve aşırı gidenlerin tahriflerini, bâtil ehlinin aktarımlarını, câhillerin yanlış te'villerini ortadan kaldırırlar.”²⁵

Bu bilgiler muvacehesinde tefsirini okuyanların, Mukâtil'e göre te'vilin yorum değil de ayetlerin nüzulünün akabinde olanlar, sonuç ve akıbetler anlamında kullanıldığına dikkat etmesi gerekmektedir. Nitekim bir önceki bölümde Alak suresi, 6-19. ayetleri hakkında verdiğimiz örnekteki metin de ayetlerin nuzül sebebinden sonraki gelişmelere yani te'vilinin tespitine yönelerek şöyle devam eder:

“Ebu Cehil Zebanilerin anıldığını duyunca “Şüphesiz ki Allah'ın vaadi gelir” dedi ve peygamberden uzak durdu. Hâlbuki ona kötülük yapmaya kararlıydı. Verdiği sözden dönünce dediler ki: Ey Ebu'l-Hakem ondan korktun mu? O da “Hayır, ancak Zebanilerden korktum.” dedi.”²⁶

Bu bilgilere göre Mukâtil, Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'den Kur'ân'ın tehdidinin tesiriyle korkudan uzak durduğunu ifade etmiştir. Mukâtil te'vile/ileride olacıklara dair haberlerin, tehditlerin ve müjdelerin tahakkuk edeceğine veya ettiğine dair bilgileri aktarma konusunda bu noktada durmamakta ve bu surede geçen tehdidin nihai sonucunu/te'vilini/akıbetini gösteren şu bilgileri aktarmaktadır:

“Rasûlullah şöyle dedi: Ebu Cehil'i ateşten bir çukur içinde, cehennemde yüzüstü sürüklenirken gördüm. Kor ateşten bir dağın vadilerine atılıyordu. “Anam babam Muhammed'e feda olsun. O bana samimi nâsihat etti. Bana iyilik yapmak istedi ama ben kendime de ona da kötülük yapmak istedim. Ey Rabbim beni kavmime geri döndür de ona iman edeyim. Kavmimi de ona iman etmeyi emrederim” diyordu.”²⁷

Bu örnekte görüldüğü üzere Alak suresi ayetlerinin te'vili ilk önce nüzulden sonra gelişen olgu yani Ebu Cehil'in dünya hayatındaki Hz. Peygamber'den çekinmesi daha sonra da ahiretteki akıbeti olarak ele alınmaktadır. Mukâtil'in Ebu Cehil'in dünyadaki akıbetiyle yakından ilgilendiği tefsirin çeşitli yerlerinde verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır.

Mukâtil, daha önceki bölümde geçen diğer bir örnek olan Duhâ suresinin ayetlerinin nüzulünden sonraki te'villeri; gelişmeleri şöyle anlatır:

1. “...Nebi bu ayetlerden sonra “Rabbim bana nimet verdi. Asıl nimet sahibi odur” dedi.”²⁸

2. “Bu iki sure; Leyl, Duhâ ve İnşirâh Mekke'de beraber inmiştir. Bunun üzerine Nebi kendisinden emin olduğu kişilere bu ikisinden bahsetmeye başladı...”²⁹

²⁵ Mukâtil, Tefsîr, 1/26. Buradaki “câhillerin yanlış tevilleri” ifadesinden yanlış yorum yapmaktan ziyade yanlış sonuçlar ve hükümler çıkarmanın kastedildiğine dikkat edilmelidir.

²⁶ Mukâtil, Tefsîr, 4/764.

²⁷ Mukâtil, Tefsîr, 4/763-764.

²⁸ Mukâtil, Tefsîr, 4/731-732.

²⁹ Mukâtil, Tefsîr, 4/733; Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviye*, 1/196.

Mukâtil'in "Bunun üzerine Nebi kendisinden emin olduğu kişilere bu ikisinden bahsetmeye başladı." şeklinde verdiği bilgi İbn İshak'ta şu şekildedir:

"Rabbinin nimetinden bahset!"³⁰ Yani; Sana Allah'tan bir nimet ve cömertlik olarak gelen nübüvvetten bahset. Onu anlat ve ona çağır. Bu ayet dolayısıyla Rasûlullah yakınlarından uygun gördüklerine, Allah'ın onu ve kullarını erdirdiği nübüvvet nimetini gizlice anlatmaya başladı."³¹

Görüldüğü üzere İbn İshak'ın siyer eserinde Duhâ suresi 11. Ayetinde zikredilen nimetin nübüvvet anlamına geldiği ve nübüvvetinden bahsetmek ile emredildiği aynı lafızlarla ve daha açık bir şekilde zikredilmektedir.

3. "...Sonra ona Mekke'nin yukarısında iken Cibrîl geldi. İki eliyle toprağı kazdı ve bir su kaynağı fışkırdı. Cibrîl, Nebi görsün diye namaz abdesti aldı ardından Nebi de abdest aldı. Ardından Cibrîl Nebi'ye namaz kıldırıldı. O ayrıldığında Nebi bunları Hatice'ye haber verdi. Sonra o da Nebi ile namaz kıldı."³²

Bu bilgiler siyer mahiyetinde bilgilerdir. Burada, ayetlerden sonraki te'viller olarak önce Hz. Peygamber'in ayete verdiği şükür tepkisi, sonra gizli tebliğe başlama olgusu, ardından namaz hükmünün ilk teşrii ve eşi ile namaza başlaması gelişmeleri zikredilmiştir. Onun ayetlerin te'vilini bu şekilde bilmeyenlerin Kur'ân'ı okusa da ümmî kabul edilmesi gerektiğini vurgulaması bu şekilde anlaşılmalıdır.

Nitekim İbn İshak da bu bilgileri aynen kaydetmiştir. Mukâtil, ayetlerin bu te'viline göre nimet kelimesinin vahiy nimeti anlamına geldiğini tespit etmektedir. İbn İshak'ın tespit ettiği bu mananın sonradan genel anlamda nimete dönüştüğü muahhar eserlerden görülebilmektedir.

Mukâtil bazen bir nüzul sebebi bulunmayan ayetlerin sadece te'vilini yani sonuçlarını siyer bilgilerine dayanarak tespit etmektedir. Bu durumda ayetin bağlamının tespiti ve tefsiri, sebep-i nüzule göre değil te'vil/akıbet bilgilerine göre yapılmaktadır. Bu konuda kapsamlı bir örnek olarak Şuarâ suresi 214. ayeti verilebilir:

"Yakın akrabamı yani Hâşim ve Muttalib oğullarını inzâr et!"³³ (Her ikisi de Abdumenâf b. Kusay'ın oğullarıdır.) ayeti nazil olunca Nebi dedi ki: Ey Ali! Ben yakın akrabamı inzâr etmekle emrolundum. Benim için bir yemek hazırla ki onları davet edeyim ve inzâr edeyim. Bunun üzerine Ali bir koyun bacağı satın aldı, onu pişirdi. Büyük bir kap da süt getirdi. Nebi, Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarını yemeğe çağırdı. Onlar kırktan bir kişi eksik idiler. Hepsini bir koyun paçası ile büyük bir kap süttten oluşan bir yemeğe davet etti. Doyuncaya kadar yediler, kanıncaya kadar içtiler. Sonra Ebû Leheb dedi ki: İşte bununla size büyü yaptı. Bizden on kişi bir kuzu yer ve bir büyük kap içer. Muhammed ise sizin gibi kırk kişiyi bir koyun paçası ile doyurdu. Bir kap süt ile

³⁰ Duhâ, 93/11.

³¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviye*, 1/195-196.

³² Mukâtil, Tefsîr, 4/733; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviye*, 1/196.

³³ Şuarâ, 26/214.

de susuzluğunuzu giderdi. Rasûlullah bu sözleri işitince ona ağır geldi. O gece onları inzâr etmedi. Nebi bir başka gece Ali'ye benzeri bir yemek hazırlamasını söyledi. O da denileni yaptı. Yine iyice doyuncaya kadar yiyip iyice kanıncaya kadar içtiler. Nebi şöyle dedi: Ey Hâşimoğulları! Ey Muttaliboğulları! Ben Allah tarafından size gönderilmiş bir uyarıcıyım. Allah tarafından size gönderilmiş müjdeleyiciyim. Size Araplardan hiç kimsenin getirmediği bir şey getirdim. Size bu hayatta şerefi getirdim. Müslüman olun kurtulun! Bana itaat edin hidayet bulun! Bunun üzerine Ebû Leheb, “Ey Muhammed! İki elin kurusun (tebben leke)! Bizi bugünün sonunda bunun için mi davet ettin?” dedi Allah da onun hakkında Tebbet suresinin ayetlerini indirdi.”³⁴

Görüldüğü üzere burada Şuarâ suresi 214. ayetinin nüzul sebebi yoktur ancak te'vili vardır. Yani ayetin inmesinden sonraki olgular vardır. Bunlar ise Hz. Peygamber'in yakın akrabasını davet ile emredildiğini kavraması, iki ayrı yemek daveti vermesi ve akrabalarına tebliğden sonra amcasının ona beddua ederek karşı çıkması ve akabinde Tebbet suresinin nazil olmasıdır. Böyle bilinçli ve sistematik bir şekilde ayetlerin nüzulünden sonraki gelişmeleri ele alma yaklaşımı Mukâtil dışında bir yerde tespit edemedik.

Ayrıca bu olgusal sürece göre ayetteki “yakın akraba” dan kasıt Mekkeliler değil Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları olarak tespit ve tefsir edilmektedir. Mukâtil bu sürecin sonuna halkalanan bir olgu olan Tebbet suresini de yukarıdaki olayın muhtevasına ve bağlamına dayanarak siyer bilgileri ile tefsir etmektedir. Burada da siyer bilgilerinin tefsirin muhtevasından ayrıştırılmayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir:

“1. Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu zaten. Yani Ebû Leheb hüsrana uğradı. 2. Ahirette malı da kesbi de yani çocukları Utbe, Uteybe ve Muattib de kendisine fayda vermedi. Çünkü çocuklar da kişinin kesbindendir. 3. O alevli yani dumanı olmayan bir ateşi boylayacaktır. Yani Ebû Leheb böyle bir ateşe girecektir. 4. Karısı da Ebû Süfyân b. Harb'ın kız kardeşi Harb kızı Ummu Cemil hatab taşıyıcısı olarak. Yaralayan her türlü dikene “hatab” denir. Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemil, Nebi'yi yaralasin diye bu tür dikenleri yola bırakırdı. Sonra Allah, ona ahirette ne şekilde azap edeceğini haber vererek şöyle buyurmaktadır: 5. Kıyamet Günü boynunda mesedden yani demirden bir ip yani zincir olduğu halde.”³⁵

Bu tefsir açıklamaları sonraki dönem ile karşılaştırıldığında ciddi farkların olduğu açıktır. Örneğin Mahmut Kısa'nın Tebbet suresine verdiği meal şöyledir:

“1. Ebu Leheb'in elleri kırılın ve kendisi kahrolup gitsin; zaten kopkoyu bir inkâr bataklığına saplanarak kahroldu ya! 2. Ne o güvendiği malı ve serveti kurtarabildi onu o korkunç âkıbetten, ne de diğer kazandıkları. 3. İşlediği günahlardan dolayı, alevli bir ateşe girecektir o! 4. Bir zamanlar

³⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/903-904.

³⁵ Tebbet, 111/1-5. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 4/903-904.

lâf getirip götüren ve Peygamberin yoluna dikenler taşıyan karısı da yaptıklarına uygun bir ceza olarak, kendilerini yakacak odunları sırtına yüklenmiş olarak kocasına eşlik edecek. 5. Hem de gerdanında, -dillere destan kolyesi yerine- hurma liflerinden örülmüş kalın bir halat olduğu hâlde!”

36

Bu mealle Mukâtil tefsiri arasındaki farklar kesb, hatab, habl ve mesed kelimelerinin anlamlandırılmasında açıkça gözlemlenmektedir. Örneğimize dönersek görürüz ki Mukâtil'in te'vil yani akıbet ile ilgili açıklamaları bu noktada durmamaktadır:

“Ebû Leheb hakkında bu ayet(ler) nazil olunca ona, “Muhammed kocanı, seni ve çocuklarını hicvetti” dediler. Ümmü Cemîl öfkeleni ve kalkıp cariyesine, koyun pisliklerini, kan ve dışıkları taşımasını emretti. Kendisine ulaşan sözlerden dolayı bu pislikleri Nebi'nin üzerine atıp, boca ederek onu küçük düşürmek ve zelil etmek için nerede olduğunu öğrenmek üzere gitti. Ona, onun Safa tepesi yakınında bir evde olduğu haberi verildi. Kapıya varınca Nebi ile birlikte evin içerisinde olan Ebû Bekir onun konuşmalarını duydu. “Yâ Rasûlellah! Ümmü Cemîl geldi. Zannederim hayırlı bir şey için gelmedi” dedi. Bunun üzerine Nebi, “Allah'ım! Onun basiretini al” dedi ya da buna benzer bir şey söyledi. Sonra Ebû Bekir'e, “Bırak girsin. O beni asla göremeyecektir” dedi. Ümmü Cemîl eve girdi. Ebû Bekir'i gördüğü halde Nebi'yi göremedi. Hâlbuki hep birlikte aynı yerde idiler. “Ey Ebû Bekir! Arkadaşın nerede?” diye sordu. O da “Ondan ne istiyorsun ey Ümmü Cemîl?” diye karşılık verdi. Ümmü Cemîl, “Aldığım habere göre beni, kocamı ve çocuklarımı hicvetmiş. Ben de şu pislikleri onun yüzüne, başına atmak ve böylece onu zelil etmek için geldim” dedi. Ebû Bekir ona, “Allah'a yemin ederim ne seni hicvetti ne kocanı ne de çocuklarını” dedi. Ümmü Cemîl, “Ey Ebû Bekir! Gerçekten doğru mu söylüyorsun?” dedi. O da “Evet” diye cevap verdi, Ümmü Cemîl, “Kuşkusuz sen doğru sözlü birisin. Sen sıddıksın, fakat insanların onun hakkında yalan söylemelerinden başka bir sorun görmüyorum” dedi ve evine gitti...”³⁷

Mukâtil, verdiği şu bilgilerle adı geçen olayın ve Hz. Peygamber'in bu aileyle ilişkilerinin bundan sonraki te'vili yani gelişim sürecini şöyle nihayete erdirir:

“...Sonra Ebû Leheb'in oğlu Utbe bir ticaret için Şam'a gitmek istedi. Kureyş'ten birtakım kimseler de onunla beraber çıktı. Nihayet Sifâh denilen yere vardılar. Oradan Mekke'ye geri dönmek istediklerinde Utbe onlara, “Mekke'ye döndüğünüzde Muhammed'e benim Necm suresini inkâr ettiğimi haber verin” dedi. Necm suresi Rasûlullah'ın açıktan okuduğu ilk sure idi. Bu haber Nebi'ye ulaşınca, “Allah'ım! Köpeklerinden bir köpeği ona musallat et de onu parçalasın” diye beddua etti. Allah Nebi'nin bu bedduası dolayısıyla Utbe'nin kalbine korku yerleştirdi de geceleyin yol aldığı vakit neredeyse konaklamazdı. Bir gece erkenden yola koyuldu. Gündüz ve geceyi yolda geçirdi. Sabah olmadan da inip konaklamamayı kararlaştırdı. Sabaha doğru

³⁶ Tebbet, 111/1-5. bk. Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, (Konya: Armağan Kitaplar Yayınları, 2013), 580.

³⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/904-905.

arkadaşları ona, “Binekler neredeyse telef olacak” dediler. Onlar ısrar edince nihayet indi ve develeri ile birlikte geceledi. Ancak korku sebebiyle dehşet içinde idi. Develeri etrafına adeta bir çadır gibi dizerek çöktürdü. Yükleri de develerden beride bir çadır gibi dizdi ve adamlar yüklerin arkasında uyudular. Bu sırada bir meleğin yönlendirdiği bir arslan geldi. Arslan develerin arasından geçti. Allah sükûnet verdi ve onlar da sakinleştiler. Hepsinin ortasında bulunan Utbe'nin yanına varıp onu olduğu yerde parçaladı. Geriye sadece kemikleri kaldı, oradakiler de bunu fark etmediler. Onun, Mekke'ye geri dönen arkadaşlarına, “Muhammed'e deyin ki, ben Necm suresini inkâr ettim” sözleri hakkında Allah, “**Kahrolası insan!** Yani lanet olsun o insana; Utbe'ye ki **onu Kur'ân'ı inkâr edip kâfir olmaya ne itti?**”³⁸ ayetini ve devamını indirdi.”³⁹

Bu uzun örnekte te'vil, bir olgular zinciri akabinde nüzul sürecinin başka surelerin ayetlerine sıçraması ve Utbe'nin akıbetinin dünyada helak olmasıyla son bulmaktadır. Bu olgusal süreç te zikredilen sure ve ayetlerin anlamının belirlenmesini sağlamaktadır.

Bu özgün kullanımı ile birlikte değerlendirildiğinde Mukâtil'in te'vil anlayışının temelde nüzulden sonraki gelişmelere yönelik bir bakış açısına dayandığı görülmektedir. Bu durum siyerî tefsirin ikinci ve önemli bir şekli olmaktadır. “Ne oldu da ayetler indi?” sorusuna cevap teşkil eden sebep ile yetinilmemekte “ayetler indikten sonra ne oldu?” şeklinde te'vil/akıbet/sonuç aranmaktadır. Bu aranan cevapların olgusal karşılığının siyer ilmiyle belirlenmesiyle de sürecin boyutları ortaya çıkmaktadır. Mukâtil'de tefsir, başta nüzul sebepleri ve ayetlerin te'villeri olmak üzere Hz. Peygamber'in siyerinin dünyası içinde durmakta, bu dünyanın ufkundan öteye taşmamaktadır.⁴⁰ Kur'ân'ın tefsiri de daima te'villeri yani siyer dönemi içindeki sonuçları ve olguları ile birlikte tamamlanmaktadır. Bu açıklamaların gösterdiği üzere onun Kur'ân'ın ayetlerini tefsir etme ve te'vilini belirleme yani nihai uygulamalarını ve hükümlerini tespit etme çabası bir “Siyerî Tefsir” olarak gerçekleşmektedir. Bu konuda Mukâtil b. Süleyman ilk örneği teşkil etmektedir. Bu yaklaşım asli bir yöntem olarak var olduğu halde tefsir usulü ve tefsir tarihi literatüründe zikrettiğimiz şekilde açıkça tanımlanıp tespit edilmemiştir.

2.3. Siyerî Tefsirin Sebepleri ve Sonuçlarıyla Ayetlerin Anlamını Açıklamak İçin Kullanılması

Mukâtil'in tefsir anlayışı genel olarak herhangi bir kapalılığa mahal bırakmadan her şeyi aslına uygun bir biçimde daha açık ve daha anlaşılır kılma çabasıdır. O, tefsir ile ilgili bu hususu en baştan itibaren belirleyip daima gözetmektedir. Bu konuda kendisinden sonra gelen nesillerce aşılamayacak derecede başarılı ve yetkin tefsir ibareleri oluşturduğu tefsir metinlerinde görülmektedir.

Mukâtil, tefsir ameliyesinde ayetlerin mantûkunu mümkün olduğunca açık kılmaya çalışmakta ve bunu da hemen her yerde ayetlerin lafızları arasına girerek ara cümle ve ifadeler ile yapmaktadır. Bu ara

³⁸ Abese, 80/17.

³⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/905-906.

⁴⁰ Bununla birlikte tefsirin geneline bakıldığında nadiren de olsa siyerin dünyası dışına çıktığını gösteren örnekler de bulunmaktadır.

cümlelere bakıldığında bunların da siyer bilgisi içerdiği ve siyer olaylarını açıklayıcı mahiyette olduğu görülür.

Bağlamı tespit ederken aslında birer siyer bilgisi olan sebebi nüzulleri ve bununla bağlantılı olarak ayetin Mekki veya Medeni olmasını belirlemeye çalışmaktadır. Böylece ayetin zahirinin hangi konuda nas olduğu tayin edilmektedir. O ayetin dile dayalı anlamını tespit ederken ayetlerin vücuhunu ve bir vechin Kur'ân'da birden fazla kullanıldığı nezâiri belirlemekte, ardından ayetin müteşâbih olup olmadığını incelemektedir. Bunların yapılması ile ayet müfesser duruma gelmektedir. Ayetin siret sürecinde yürürlükte olup olmadığını nesh üzerinden tespit ederek muhkem ayeti belirlemeye çalışmaktadır. Yine o bu nihai hükmü Hz. Peygamber'in uygulamalarında arayarak göstermeye çalışmakta, uygulamada sünneti esas almaktadır. Dil ve bağlam bilgilerinin doğru olduğunu tatbikatlarda ve sonuçlarda göstermektedir. O buna Kur'ân'ın te'vili yani kişilerin akıbetleri ve hükümlerin uygulamalı sonuçları anlamını vermektedir. Bu sonuçların başında gelen en önemli olgu olan nâsîh veya mensûh naslara değinmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Sebep-i nüzul ve te'vil, Mekki ve Medeni, Vücut ve Nezair, Muhkem ve Müteşâbih, Nâsîh ve Mensûh kavramları sadece birer Ulûmu'l-Kur'ân kavramları olarak kalmamaktadır. Zahirden nassa, nasdan müfessere, müfesserden muhkeme giden bir tefsir yöntemi olarak kaynaştırılmaktadır. Bu sistematik, siyer ve sünnet ile bütünleştirilmiş bir şekilde anlamın tespitinde kullanılmaktadır.

Yukarıdaki tespitlerin yaşından da belli olduğu üzere oldukça uzun süren ilmi bir çabanın sonucu olan eserlerinde ortaya çıkan sonuçlar olduğuna dikkat edilmelidir. Buna göre Mukâtil ayetlerin anlamını belirlemede siyer dönemine ait bütün bilgilere başvururken bunları şu üç alanda kullanmaktadır:

1. Ayetin nüzul sebebine dayalı bağlamını tespit etmek
2. Ayetin nazil olduğu dönemdeki dilini tespit etmek
3. Ayetin te'vilini ve sonuçlarını gösteren Hz. Peygamber uygulamasını tespit etmek

Bunların ilkinde ayetlerdeki zaman ve şartlara, ikincisinde çok anlamlılık, mecazi anlam ve kapalı anlamlılığa, üçüncüsünde ise uygulama sürecine ve bu süreçte vaki olabilecek tahsis etme, istisna etme ve nesh etme gibi hususiyetlere bakmaktadır. Bunun sonucunda da nihai muhkem hüküm tespit edilmektedir. Bu hususların tespiti ile onun tefsir yönteminin üç temel ilkesi olduğu ve tefsirinin neden ile sonuç arasındaki bağlantıda gerçekleştiği söylenebilir. Bu konuda kapsayıcı bir örnek şudur:

“Nebi, Ka'b b. el-Eşref ve Ka'b b. Esîd'i İslâm'a davet edince, onu yalanlamak amacıyla, “Allah, Musa'dan sonra bir kitab indirmedi” dediler. Bunun üzerine Allah onların bu sözleriyle ilgili olarak şu ayetleri indirdi: 1. **Elif-Lâm-Mîm**. 2. **Şu kitab** yani Yahudilerin inkâr ettikleri bu kitab;

Kur'ân ki onda şüphedir, yani onun Allah'tan geldiği hususunda kuşku yoktur. Onu Muhammed'e indiren O'dur *muttakiler* yani şirkten sakınanlar için bir hidayettir.”⁴¹

Bu ifadelerle göre ayetlerin sebebi Medine Yahudileri ile girilen bir tartışmadır. Buna göre ayetlerdeki “Zalike/şu” ifadesinin anlamı “bu” ve “muttaki” kelimesinin anlamını “şirkten sakınanlar” şeklindeki tespit edilirken siyerî tefsire dayanılmaktadır. Bu olayın akabinde şu şekilde bir te’vil/gelişme meydana gelmiştir:

“Yahudi Ebu Yâsir b. Ahtab bu [Bakara suresinin başındaki ilk] ayetleri işitince kardeşi Cudey b. Ahtab’a dedi ki: Ben Muhammed’den, Allah’ın Musa b. İmrân’a indirdiği bazı sözler dinledim. Cudey kardeşine şöyle karşılık verdi: Onun durumundan emin olmadıkça acele etme! Ahtab’ın oğulları Ebu Yâsir ve Cudey, Ka’b b. el-Eşref, Ka’b b. Esîd, Mâlik b. ed-Dayf, Huyey b. Ahtab, şair Saîd b. Amr, Ebu Lubâbe b. Amr ve Yahudilerin reisleri Nebi’nin yanına geldiler. Cudey Nebi’ye dedi ki: Ey Ebu’l-Kâsım! Ebu Yâsir, söylediğin bazı sözleri bana haber verdi. Bunun üzerine Nebi o ayetleri okudu. Cudey şöyle dedi: Doğru söyledin. “Elif-Lâm-Mîm. Şu onda şüphedir olmayan kitab muttakiler için hidayettir. Onlar ki gayba iman ederler, salâtı ikâme ederler, kendilerine rızık olarak verdiğimizden infak ederler.” ile kastedilenler bizleriz. “Onlar ki sana indirilene iman ederler”deki sana indirilenden kasıt, senin kitabındır. “Ve senden önce indirilene iman ederler”deki senden önce indirilenden kasıt ise bizim kitabımızdır. “Onlar âhirete de yakînen inanırlar. İşte bunlar, Rab’lerinden bir hidayet üzeredirler ve işte bunlar felaha erenlerdir.”⁴² ile kastedilenler de sizlersiniz. Siz hem size indirilene iman ettiniz hem bize. Ayrıca cennete ve cehenneme de iman ediyorsunuz. O halde iki ayet bizim hakkımızda, iki ayet de sizin hakkınızdadır. Sonra Nebi’ye sordular: Allah adına sana and veriyoruz, söyle bize: Bu ayetler sana semadan mı indi? Nebi şöyle cevap verdi: Allah adına şahadet ederim ki, bunlar bana semadan indi. Cudey dedi ki: Eğer söylediklerin doğru ise, sizin hükümlüğünüz 71 yıl sürecek. Allah İsrâîloğulları arasından bin nebi gönderdi. Hepsi de senin ümmetinden haber verdiler ama ümmetinin şu an sen bize haber verinceye kadar hükümlüğünün kaç yıl süreceğini haber vermediler. Ardından da Cudey Yahudilere dedi ki: Ümmetinin hükümlüğü 71 yıl sürecek olan bir adamın dinine nasıl girelim! Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb sordu: Hükümlüğümüzün 71 yıl süreceğini nereden çıkardın? Cudey cevap verdi: Hesabıma göre Elif 1 sene, Lam 30 sene, Mim ise 40 senedir. Bunun üzerine Rasûlullah güldü. Cudey sordu: Peki bundan başka var mı? Nebi şöyle cevap verdi: Evet, “Elif-Lâm-Mîm-Sâd. Bir kitab ki, sana indirildi.”⁴³ ayetleri var. Cudey dedi ki: Bu ilkinden daha büyük bir sayı eder. Eğer doğru söylüyorsan, hükümlüğümüz 232⁴⁴ yıl sürecek. Sonra sordu: Başka var mı? Nebi şöyle cevap verdi: “Elif-Lâm-Râ. Bir kitab ki, ayetleri

⁴¹ Bakara, 2/1-3. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/81.

⁴² Bakara, 2/1-5.

⁴³ Araf, 7/1-2.

⁴⁴ Hz. Peygamber’in muhatapları mukatta harflerini toplayarak gitmektedir. Ancak Sad harfinin 60 sayısına denk olması nedeniyle ‘Elif-lam-Mim-Sad’ 131 yapmaktadır. Bir önceki ‘Elif-Lam-Mim’ 71 olduğuna göre toplam 232 değil 202 olmakta ve bu toplama hatası ileride de devam etmektedir. Dolayısıyla diğer sayılar da toplanırken “30” sayı fazla hesaplanmıştır.

muhkem kılınmış, sonra da Hakîm ve Habîr tarafından açıklanmıştır.”⁴⁵ ayeti var. Bu sefer Cudey dedi ki: Bu ilkinden de ikincisinden de daha büyük bir rakamdır. Bu kitap hem muhkem kılınmış hem de tafsil edilmiştir. Eğer doğru söylüyorsan, hükümrانlığınız 463 yıl sürecek. Artık Allah’tan sakın ve haktan başka bir şey söyleme. Bundan başka bir şey var mı? Nebi şöyle cevap verdi: “Elif-Lâm-Mîm-Râ. İşte bunlar kitabın ayetleridir.”⁴⁶ ayeti var. Cudey dedi ki: Şayet doğru söylüyorsan, hükümrانlığınız 734 yıl sürecek.⁴⁷ Ardından da ilave etti: Artık biz senin söylediklerine iman etmiyoruz. Sen bizi karmakarışık bir iş içine soktun. Senin söylediklerinin hangisini kabul edeceğimizi bilemiyoruz. Sana inenlerin hangisine tâbi olalım? İşi karıştırdın, içinden çıkamaz olduk. Artık ilk söylediğinden kuşku duyuyoruz. Bu olmasaydı sana tâbi olabilirdik. Ebu Yâsir dedi ki: Ben şahadet ederim ki, bizim nebilerimize indirilenler haklıdır. Onlar bize bu ümmetin hükümrانlığının ne kadar süreceğini bildirmediler. Eğer Muhammed söylediklerinde doğru ise, Allah bütün bu yılların toplam süresi kadar ümmetinin hükümrانlığını devam ettirecek demektir. Sonra yanından kalkıp gittiler. Ardından da dediler ki: Onun getirdiklerinin azını da çoğunu da inkâr ediyoruz...” Bu noktada şöyle bir gelişmeden bahsedilir: “...Cudey, Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarına da şöyle dedi: Sizin için karmaşık bir hal alan bu sözlerin bâtil olduğunu anlamıyor musunuz? Onlar da şöyle karşılık verdiler: Aksine onun söylediklerinin hak olduğunu inanıyoruz.”⁴⁸

Mukâtil’in siyer bilgileriyle kaynaşmış bir süreci betimlediği bu metinden onun cümel (cifr) hesabını bilmekte ve bu rivayette geçen ebced harflerinin sayı değerlerini tefsirin başında açıklamaktadır.⁴⁹ O, bu noktadan sonra tartışmanın devamının Âl-i İmrân suresinin ilk ayetlerinin de nüzulüne neden olduğunu söylemektedir:

“Bunun üzerine Allah Kur’ân’ı inkâr eden Yahudiler hakkında şu ayetlerini indirdi: **Elif-lâm-mîm. O Allah ki onun dışında ilâh yoktur. Hay’dır** yani ölümsüz diridir, **Kayyûm’dur.** Yani her şeyi idare eden, çekip çevirendir. **Sana** yani Muhammed’e **kitabı hak ile** yani bâtil olmayarak **önündekileri tasdik edici olarak inzal etti.** Yani Muhammed’e Kur’ân’ı, kendisinden önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirdi. **Bundan evvel de Tevrat ve İncil’i insanlar** yani İsrâîloğulları **için bir hidayet olarak** yani dalâletten hidayete iletmek için **indirdi ve bir de furkânı** yani Tevrat ve İncil’den sonra Muhammed’e Kur’ân’ı ki furkân, kuşkulardan ve dalâletten çıkartan

⁴⁵ Hûd, 11/1.

⁴⁶ Ra’d, 13/1.

⁴⁷ Mukâtil harflerin sayı olarak kullanıldığı ve Hisâbu’l-Cümel denildiği Cifr hesabında hangi harfin hangi sayıya denk geldiğini zikretmiş ve bunu tefsirin başında kaydedilmiştir. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 2/28. Ancak okuyucu ebced sayılarını ve hesabını Arapların kullanmadığını, Ehl-i kitabın kullandığını bilmelidir. Ayrıca bu diyalogta geçen müteşâbih kavramının anlamına denk gelecek şekilde her iki tarafında buna farklı anlamlar verdiğine dikkat etmesi gerekmektedir. Sözlü kültüre mensup Müslümanlar için sure başlarındaki ifadeler birer harf ve ses iken yazılı kültüre mensup Yahudilerde ise bunlar birer rakam idi ve onlar bu ifadeleri kendi kültürlerindeki sayısal anlamlara göre algılıyorlardı. Bu nedenle iki taraf arasında kültürel farklılıklardan kaynaklanan bir iletişim kopukluğu olduğu da görülmektedir. Mukâtil’in bu olguyu müteşâbihe örnek olarak göstermesi yerinde olsa da bizim kanaatimiz bu ayetlerin nüzulü ile ilgili diğer rivayetlerin gösterdiği üzere Necran Hristiyanları ile yapılan tartışmada geçen ‘ruh’ kavramı ile alakalı olduğudur. Çünkü ‘fitne (şirk)’ tehlikesi bu kavram üzerinde ortaya çıkmaktadır

⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/83-86. Şihâte bu bilginin İbn İshâk, Buhârî (Tarih’inde) ve İbn Cerîr et-Taberî tarafından İbn Abbâs’tan zayıf bir senetle rivayet edildiğini Suyûtî’nin ed-Durru’l-Mensûr eserine dayanarak tespit etmektedir. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/86.

⁴⁹ bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/28.

demektir **indirdi... Muhakkak ki Allah'ın ayetlerine küfredenler** yani Kur'ân'ı inkâr edip kâfir olan Yahudiler, bunlar; yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kişiler ve arkadaşları **için şiddetli bir azap vardır. Allah azizdir.** Yani mülk ve saltanatında azizdir, **intikam sahibidir. Yani kendisine karşı gelip isyan edenlerden intikam alıcıdır.**⁵⁰ Yine bu Yahudiler ile müteşâbih sandıkları şeyler hakkında “**Sana kitabı indiren odur Onun bir kısım ayetleri muhkemdir. Bunlar kitabın anasıdır...**” buyrulmuştur.”⁵¹

İslam'ın muhkem mesajlarının Medine Yahudilerine tebliği sırasında onların Kur'ân ayetlerinden müteşâbih olanlarını kendi kültürlerine göre anlayıp yorumlamışlardır. Müminlerden bu tür durumlara karşı dikkatli olmaları ise şöyle istenmiştir:

“7. **Sana kitabı indiren odur. Onun ayetlerinden bir kısmı muhkemdir.** Yani onlarla amel edilir. **Bunlar, ümmü'l-kitabtır**⁵² yani kitabın aslıdır. **Diğer bir kısmı da** yani elif-lâm-mîm, elif-lâm-mîm-sâd, elif-lâm-mîm-râ, elif-lâm-râ gibileri de **müteşâbihtir.** Yahudiler, Ümmet-i Muhammed'in bu harflerden hangisinin işaret ettiği yıl süresince hükümran olacağı noktasında kuşkuya düştüler. İşte müteşâbihler bu dört kelimedir. **Ama kalplerinde eğrilik** yani hidayetten sapma ki bu da kuşku demektir **bulunanlar** yani Yahudiler **sırf fitne** yani küfür **aramak ve onun te'vilini** yani sonunda nereye varacağını, ne kadar olacağını ki maksat ümmet-i Muhammed'in hükümran olacağı süredir **aramak için onun müteşâbih olanına tâbi olurlar. Hâlbuki onun te'vilini** yani Muhammed ümmetinin ne kadar hüküm süreceğini **Allah'tan başkası bilmez.** Bu ümmetin hükümranlık süresi Allah'ın onları Deccal ile mübtelâ kılacağı belli günler müstesna kıyamete kadar devam edecektir. Ehl-i Tevrat'tan iman eden Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi **ilimde râsih** yani Tevrat ilmini iyice bellemiş **olanlar ise derler ki: Biz ona iman ettik, hepsi** yani azı da çoğu da **Rabbimiz indindedir. Bunu Ulu'l-Elbâb** yani özlü akıl **sahiplerinden başkası tezekkür etmez.** Yani bunu işitmez, dinlemez. “**Ulu'l-Elbâb**”tan maksat, Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıdır. Onlar bu ayetler olsun, başkaları olsun her şeyin Allah'tan geldiğini bilirler. İbn Selâm ve arkadaşları da şöyle dua ettiler: 8. **Rabbimiz! Bizi hidayete ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme** yani hidayete ilettikten sonra Yahudileri hidayetten saptırdığın gibi bizim de kalplerimizi hidayetten başka tarafa meylettirme. **Bize katından** yani yanından **bir rahmet bağışla. Sen muhakkak ki vehhâbsın.** Yani bol rahmet bağışlayansın. İbn Selâm ve arkadaşları dualarını şöyle sürdürdüler: 9. **Rabbimiz! Kuşkusuz ki sen insanları, kendisinde kuşku bulunmayan bir günde** yani Kıyamet Günü'nde **toplayacaksın. Elbette Allah vaadinden** yani ahirette insanları diriltip bir araya getireceği hususundaki sözünden caymaz.”⁵³

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/1-4.

⁵¹ Âl-i İmrân, 3/7. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/86. Meşhur rivayetlere göre Âl-i İmran suresi H. 9. yılda Hz. Peygamber ile tartışan Nocrân Hristiyanları hakkında inmiştir. Müteşâbihle de onların Hz. İsa'nın Ruh olduğunu iddia etmeleri kastedilmiştir.

⁵² Mukâtil aynı yerde Ümmü'l-Kitab'ı “Çünkü bunlar Levh-i mahfuz'da yazılı oldukları gibi önceki ümmetlere indirilen kitaplarda da haram kılınmıştır. Bu ayetlere, “Ümmü'l-Kitab” adının verilmiş sebebi, Allah'ın nebilere indirdiği bütün kitaplarda yazılı olmalarıdır. Bunları tavsiye etmeyen hiçbir din mensubu yoktur.” şeklinde açıklamaktadır. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/264.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/7-9. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/263-264.

Mukâtil, muhkem ve müteşâbih ayet ifadelerinin anlamını da şöyle açıklamaktadır:

“Muhkem ayetler, **“De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım; ...Umulur ki sakınırsınız.”**⁵⁴ Diye zikredilen En’âm suresindeki üç ayettir. İşte bunlar muhkem ayetler olup, Allah’ın kitabından hiçbir şey onları nesh etmiş değildir. Bunlara **ümmü’l-kitâb** adının verilmesi sebebi, bu ayetlerde haram kılınanların hepsinin, Allah’ın indirmiş olduğu tüm kitaplarda yer almasıdır. **Diğer bir kısmı da müteşâbihtir.** Yani “elif-lâm-mîm”, “elif-lâm-mîm-sâd”, “elif-lâm-râ”, “elif-lâm-mîm-râ” ayetleri müteşâbihtir ki sözü geçen Yahudiler bunlar sebebiyle, bu ümmetin hükümlerinin süresi hakkında kuşkuya düşmüşlerdir. **Ama kalplerinde zeyğ** yani hidayetten meyil **bulunanlar** yani Yahudiler **sırf fitne** yani küfür **aramak ve te’vilini aramak** yani bu ümmetin hâkimiyetinin süresini tesbit etmek **için onun müteşâbih olanına tâbi olurlar.** Allah müteşâbihlerin mahiyeti hakkında da şöyle buyurmaktadır: **Hâlbuki onun te’vilini** yani bu ümmetin hükümlerinin süresini **Allah’tan başkası bilmez. İlimde râsih olanlar** yani Abdullah b. Selâm ve arkadaşları **derler ki: Biz ona** yani muhkemiyle müteşâbihiyle Kur’ân’ın tümüne **iman ettik, hepsi Rabbiniz katındadır. Bunu Ulu’l-elbâb’tan** yani lübb veya akıl sahiplerinden **başkası tezekkür etmez**”⁵⁵

Sonra İbn Selâm ve arkadaşları şöyle dua ettiler: **Rabbiniz bizi hidayetine** yani İslâm’a **ilettikten sonra, kalplerimizi saptırma!** Yani diğer Yahudilerin kalplerini saptırdığın gibi bizim de kalplerimizi saptırma! **Bize katından bir rahmet bağışla. Sen muhakkak ki vehhâbsın.**⁵⁶ Buna göre, bu surenin başındaki ilk iki ayet Nebi’nin ashabı: Muhacir ve Ensâr, onlardan sonraki iki ayet Arab müşrikleri, on üç ayet ise Tevrat ehlinde münafıklar hakkındadır.”⁵⁷

Bu ifadelerle göre “Elif-Lâm-Mîm” ayetinin te’vili gelecekte Ümmet-i Muhammed’in ömrünün ne kadar süreceğini sadece Yüce Allah’ın bilebileceği anlamındadır. Bu örnekte görüldüğü üzere ilahi mesajın anlaşılmasında açıklığın sağlanmasının siyer bilgileriyle mümkün olmaktadır.

2.4. Siyerî Tefsirin Kur’ân’ın Muhkem Hükümünü Bulmak İçin Kullanılması

Mukâtil siyer bilgilerini ayetlerdeki fıkhi hükümlerin tespiti ve bunların anlamlandırmak için de kullanmaktadır. Burada onun amacı muhkemi yani nihai hükmü bulmaktır. Bunun için hükmün istisna, tahsis ve neshten arınmış olup olmadığına bakılır. Bu durum nesh, istisna ve ruhsat kavramlarının muhkem kavramı ile birlikte değerlendirildiği aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir:

⁵⁴ Enâm, 6/151-153.

⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/8

⁵⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/86-87. Burada geçen son ifade Mücâhid b. Cebr’in aynı ayetler ile ilgili tespitiyle karşılaştırıldığında Mücâhid’in açıklamalarının olguya değil yoruma dayandığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun ifadeleri belli bir olaya değil genel olarak Kur’ân’da geçen müminler, kafirler ve münafıklara işaret etmektedir. Ancak sanki bir sebep-i nüzul rivayetiymiş gibi nakledilmektedir. bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, 24-25.

2.5. İstisnanın Muhkemi Bulmada Kullanılması

Mukâtil genellikle ayetlerin lafzında zikredilen istisnai durumları belirlerken de açıklarken de siyer bilgilerini kullanır. Aşağıdaki örnekte istisna teşkil edenler yanında etmeyenler de bu şekilde tespit edilmiştir:

“Bir grup Mekke’de Nebi ile birlikte Müslüman oldu. el-Velîd b. el-Velîd b. Muğîre, Kays b. el-Velîd b. el-Muğîre, Ebû Kays b. el-Fâkih b. el-Muğîre, el-Velîd b. Ukbe⁵⁸ b. Rabîa b. Abdîşems, Amr b. Umeyye b. Sufyân b. Umeyye b. Abdîşems, el-Alâ b. Umeyye b. Halef el-Cumahî bunlar arasında idi. Hicret etmeyip müşriklerle birlikte Bedir savaşına çıktılar. Bunlar iman edenlerin azlığını görünce Nebi hakkında kuşkuya düşüp, “Bunları dinleri aldattı” dediler. Bir kısmı Mekke’de iken münafıklık etmeye başladılar. Müşriklerle beraber çıkıp Bedir’de öldürülünce de melekler; sadece ölüm meleği onlara, “Ne durumda idiniz?” dedi.

97. **Doğrusu kendilerinin zâlimi olarak canlarını aldıkları o kimselere melekler** yani ölüm meleği, sadece o, “**Ne durumda** yani hangi işte **idiniz**” **dediler**. Yani tek başına ölüm meleği der. **Dediler ki: Biz yeryüzünde mustazaf idik**. Yani Mekke’de baskı altında bulunanlar idik. İmanımızı izhar edemiyorduk. **Dediler** yani melekler onlara dediler **ki: Allah’ın arzı** darlıktan çıkaracak kadar **geniş değil miydi?** Yani yani Allah’ın arzı Medine geniş değil miydi? **Oraya hicret etseydiniz ya!** Konuşma burada bitmektedir. **İşte onların sığınakları cehennemdir. Ne kötü bir gidiştir.** Yani onların vardıkları yer ne kötü oldu.

Sonra Allah mazeret sebebiyle hicret edemeyenleri şöyle istisna etti:

98. **Erkek, kadın ve çocuklardan mustazaflar** yani Medine’ye çıkıp gitmek için imkânı olmayanlar **ve bir yol bulamayanlar** yani Medine’ye gidilecek yolu bilemeyenler **müstesna**. Yani bunların varacakları yer cehennem olmayacaktır. 99. **İşte bunları, Allah’ın onlardan [azabı] affetmesi umulur. Allah affedicidir** yani onlardan affedicidir, **gafûrdur** yani mazeretleri dolayısıyla hicret etmedikleri için onları cezalandırmayıp bağışlayıcıdır.

İbn Abbâs dedi ki: O gün ben çocuklardan, annem de kadınlardan hicret etme imkânı bulmayanlardan idik.

Nebi bu ayeti Mekke’deki Müslümanlara gönderince Cundeb b. Hamza el-Leysî el-Cünde’î, oğullarına dedi ki: Beni taşıyın, çünkü ben hem mustazaflardan değilim hem de yolu biliyorum. Eğer hicret etmeden ölürsem, ayet benim hakkımda inmiş olur. Yaşlı bir ihtiyardı. Çocukları, onu sedye üzerinde Medine’ye doğru götürmekte iken, Ten’îm’de öldü. Onun vefat haberi Nebi’nin ashabına ulaşınca şöyle dediler: Bize kadar gelebilmiş olsaydı, Allah ecrini tamamlardı. Bunun üzerine Allah, rızasını arayan kimsenin ümidini boşa çıkarmayacağını bildirmek üzere şu ayeti indirdi: **100. Kim Allah yolunda hicret** yani Allah’a itaat için Medine’ye hicret **ederse,**

⁵⁸ İstinsah hatası olup el-Velîd b. Ukbe ile karıştırılmıştır. Doğrusu “Utbe” olmalıdır. Velîd b. Utbe b. Rabîa’nın, babası ve amcası ile birlikte Bedir Gazvesi’nde mübarezeyle çıkıp öldürüldüğü hatırlanmalıdır.

veryüzünde gidecek birçok yer yani küfürden uzaklaşacağı birçok yer **de bulur, genişlik** yani rızıkta genişlik **de bulur. Kim Allah’a ve Resulü’ne hicret maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm erişirse, onun ecrini vermek Allah’a aittir. Allah gafûrdur, rahîmdir.”**⁵⁹

Buradaki te’vil; sonuç, kronolojik bilgilerden de faydalanarak bir süreç içinde gelişen istisnai hükmün tespit edilmesi ve kimler hakkında geçerli olduğunun belirlenmesi anlamında kullanılmaktadır.

2.6. Tahsisin Muhkemi Bulmada Kullanılması

“**Ey iman edenler! Allah, gıyaben** yani görmediği halde **kendisinden korkanları bilmek** yani görmek **için ellerinizin** yani silah kullanmaksızın küçük av hayvanlarına ellerinizin **ve mızraklarınızın** yani büyük av hayvanlarına ok ve mızrak gibi silahlarınızın **erişebileceği bir şeyle; avla sizi imtihan edecektir.** Yani bu şekilde bir kısım av hayvanları ile sizi sınayacaktır. Bütün av hayvanlarını değil, özellikle kara avını zikretmiştir. Çünkü deniz avı farklıdır.

Bu şekilde av hayvanları ile sınanmaları, Nebi’nin Mekke’ye girmesinin engellendiği ve Ten’îm’de kaldığı Hudeybiye senesi olmuştu. Nebi Mekkeliler ile o sene geri dönmek, fakat ertesi sene ashâbı ile birlikte Mekke’ye girip üç gün ikamet etmek üzere antlaşma yapmıştı. Nebi bunu kabul etmiş ve yüz deve kesmişti. Yırtıcı hayvanlar ve kuşlar gelip onları yiyordu. Allah, Harem bölgesinde av hayvanlarının öldürülmesini yasakladı ve bu sınavı, ihramlı iken gıyaben kendisinden korkanları diğerlerinden ayırt etmek için yaptı. **Artık kim şunun ardından haddi aşarsa** yani bu yasaktan sonra kim ihramda iken kasten av hayvanını yakalar ve öldürürse **ona elim bir azap vardır.**⁶⁰ Yani o, can yakacak şekilde dövülür, elbiseleri çıkarılır ve tazminat ödetilir. Bu hususta hüküm vermek İmam’a aittir. İşte elim azap ile kastedilen budur.”⁶¹

İhramlı iken kara hayvanı avlama suçunun işlenmesine mukabil verilen cezanın mahiyeti de şöyle açıklanır:

“Hudeybiye senesi umre için ihrama girdiği halde yabani bir eşek öldüren Ebu Bişr ki ismi Amr b. Mâlik el-Ensârî’dir hakkında şu ayet inmiştir: **Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. Sizden kim onu kasten katlederse** yani ihramlı olduğunu unutarak öldürürse, **cezası** yani avın karşılığı, **katlettiğinin** yani kasten, hatâen yahut işâreten avlanırsa **en’âmdan** yani sekiz eş hayvandan; deve, sığır, koyun ve keçiden **mislidir** yani benzeridir. **Kâbe’ye ulaştırılacak** yani Mekke’de kesilecek **bir kurbanlık olmak üzere ona sizden iki adil kişi hükmeder.** Yani fikhî bilen, adaletli iki Müslüman, avı öldüren kişinin ceza olarak ödeyeceği kefaretin ne olacağı hakkında hüküm verir...”

Metnin devamında avlanan hayvanların ne olduğu ve misl-i mukabil cezaları şöyle açıklanır:

⁵⁹ Nisa, 4/97-100. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/401-403.

⁶⁰ Maide, 5/94.

⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/503-504.

“...Eğer yabani bir eşek yahut deve kuşu öldürmüşse, ceza olarak Mekke'de bir deve kestirir ve yoksullara yedirir. Ne kendisi ne de arkadaşlarından kimse ondan yemez. Eğer öldürdüğü av geyik, dağ keçisi ve benzeri boynuzlulardan ise bunun cezası, yoksullar için bir inek kesmektir. Öldürdüğü kuş ve benzerlerinin cezası, bir yaşını tamamlamış bir koyun kesmektir. Güvercinler için de bir koyun kesilir. Zarar verdiği güvercin yumurtası için de eğer yumurtada yavru varsa bir dirhem, yoksa yarım dirhem tasadduk eder. Öldürülen yabani eşek yavrusu için, onun benzeri bir deve yavrusu, deve kuşu yavrusu için onun benzeri bir deve yavrusu; geyik, dağ keçisi ve benzerlerinin yavrusu için de onların benzeri birer inek yavrusu, güvercin ve benzeri yavrularda ise bir kuzu, ceylan yavrusu için onun benzeri bir kuzu kesilir. Bu ceza kurbanları, Allah'ın, “**Sonra onların varacakları yer Beyt-i Afk'tir.**”⁶² ayeti üzere Harem topraklarında kesilir ve Mekke yoksullarına yedirilir...”

Mukâtil, alternatif cezalar ile ilgili açıklamalarını şöyle sürdürür:

“...**Yahut ona denk bir keffâret; miskinlere** yani her fakire yarımşar sâ' buğday olmak üzere **yemek yedirmektir. Yahut onun dengi oruç tutmaktır.** Yani hediye kurbanı bulamayan, onun için parası da olmayan ve yoksullara yemek de yediremeyen kimse, doyurması gereken her yoksula karşılık bir gün oruç tutar. Kurban kesemeyen ve miskinleri doyuramayan, bunun yerine oruç tutacak olan kimse, kurbanın değeri olan dirhemle Mekke'deki fiyatları esas alarak ne kadar buğday alacağını tesbit eder ve doyurması gereken her yoksul için bir gün oruç tutar. Her yoksul için, yarım sa' buğday hesap eder. **Tâ ki yaptığı işin vebalini tatsın.** Yani günahının karşılığını; av hayvanını öldürmenin cezasını çeksin. **Allah geçmişi affetmiştir.** Yani ihramlıyken avlanma haram kılınmadan önce yapılanları; bu ayetin inişinden önce kasten av hayvanı öldürme türünden işlerini affetmiştir. **Fakat kim bir daha yaparsa** yani kim bu nehyin ardından av hayvanlarını öldürürse, **Allah ondan intikam alır.** Yani dövülmesi, fidyeye vermesi, elbiselerinin alınması suretiyle intikam alır. **Allah azizdir,** yani mülkünde kimse ona engel olamaz, zarar veremez, **intikam sahibidir**⁶³ yani av hayvanlarını öldürerek ona isyan edenlere karşı intikam sahibidir...”

Mukâtil'in bu açıklamalarını şu son cümledeki kronolojik tespite dayandırdığına dikkat edilmelidir:

“...Bu ayet [Mâide, 5/95] bundan önceki, “**Artık kim şunun ardından haddi aşarsa, ona elim bir azap vardır.**” [Mâide, 5/94.] ayetinden önce inmiştir.”⁶⁴

Çünkü o bir sonraki ayet ile avlanmayla ilgili yasağın kara hayvanlarına tahsis edildiği kanaatindedir:

⁶² Hac, 22/33.

⁶³ Maide, 5/95.

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/504-506.

“**Sizin için deniz avı** yani balık ve suda yavrulamayan değil de sadece suda yavrulayan öteki su hayvanlarını avlamak **ve onu yemek** yani yenecek şekilde hazırlanmış balıkları yemek **size** yani mukimlere **ve seyyarlara** yani misafirlere **bir metâ** yani bir fayda **olmak üzere helal kılındı**. Yani deniz avı ve onu yemek ihramlı olanlarınız için de helal kılındı. **Kara avı ise ihramlı olduğunuz müddetçe size haram kılındı**. Allah’tan sakının yani ihramda iken avlanmayı helâl saymayın, onları öldürmekten kaçının **ki ona haşrolacaksınız**. Yani âhirette onun huzuruna toplanacaksınız. O da size amellerinizin karşılığını verecektir.”⁶⁵

Verilen bilgilere göre burada te’vil (sonuç), tahsis olunan hükmün tespit edilmesi ve neler hakkında geçerli olduğunun belirlenmesidir.

2.7. Neshin Muhkemi Bulmada Kullanılması

Mukâtil’in genel tefsir anlayışı ve siyerî tefsiri içinde nesh oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda şu örnek verilebilir:

“68. Ey Nebi, **ayetlerimize dalanları** yani Kur’ân ile alay edenleri ve uygun olmayan sözler söyleyenleri **gördüğünde, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir**. Yani yanlarından kalk. Allah ve O’nun zikri dışında başka şeyler konuşuncaya kadar onlarla birlikte oturma. **Eğer şeytan sana unutturursa** yani bu yasaktan sonra, unuttuğun için onlarla oturacak olursan, **hatırlamanın ardından hemen kalk**. **O zalimler** yani müşrikler **topluluğuyla beraber oturma!** Müminlerin, “Onlar Allah’ın ayetlerine dil uzatıp alay ettikleri vakit yanlarından kalkmamız gerektiğine göre, onların bu hallerine tepki göstermeyecek olursak onlarla beraber oturup kalkmaktan ötürü günaha girmekten korkarız” demeleri üzerine de Allah şu ayetleri indirdi: 69. **İttika edenler** yani Rab’lerini tevhid edenler **üzerine, onların hesabından bir şey düşmez**. Yani Allah’ın ayetlerine dalıp alay etmelerinden ötürü onlar için herhangi bir cezanın verilmesi söz konusu değildir. **Fakat sakınmaları için bir hatırlatmadır.**⁶⁶ Yani sizin yanlarından kalkıp gitmeniz, sizden utanmaları ve sizinle birlikte bulunmak arzuları dolayısıyla Allah’ın ayetlerine dalmalarını ve alay etmelerini önler de yanlarından kalkıp gideceğinizi hatırlayarak Allah’ın ayetleriyle alay etmeyi terk ederler...”

Mukâtil’in açıklamalarının devamında burada neshin vaki olduğu tespit edilmektedir:

“...Bunu, Kitapta size indirilen: **“Allah’ın ayetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğinizde, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın, aksi halde o vakit siz de onlar gibisiniz.”**⁶⁷ ayeti nesh etmiştir.”⁶⁸

⁶⁵ Maide, 5/96. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/506.

⁶⁶ Enam, 6/68-69.

⁶⁷ Nisa, 4/140.

Bu bilgilerden anlaşılan şudur; Mukâtil'e göre müminler Mekke döneminde müşriklerle bir arada bulunurken ayetlerin eleştirilmesi durumunda bir süre oradan ayrılmakla emredilmişlerdir. Ancak Medine döneminde ise bu ruhsatın nesh edildiği beyan edilmektedir. Buna göre burada ayetin te'vilinden maksadın önceden verilen bir ruhsatın nesh yoluyla kaldırılması olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespitin müminlerin Mekke dönemine nazaran güçlü olduğu Medine dönemi şartlarında makul olduğu kabul edilmelidir. Zira bu şekilde ayetlerle alay etme veya ayetleri eleştirme tavrının tepkisiz kalmaması istenmekte, tepki göstermeyenlerin yapılan alay ve eleştirileri kabul etmiş durumuna düşeceği belirtilmektedir.

Bu konuda başka bir örnek de şöyledir:

“**Eğer yetimler hakkında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız...**”⁶⁹ ayeti[nin bu kısmı], Humeysa b. eş-Şemerdel hakkında inmiştir. Şöyle ki; “**Kuşku yok ki yetimlerin mallarını zulmen yani haksız yere yiyenler karınlarında sadece bir ateş yerler. Onlar yakında bir alevli bir ateşe girecekler.**”⁷⁰ ayeti inince müminler, vebale girmekten korkarak yetime ait olan her şeyi: yetimin yiyeceğini, sütünü, hizmetçisini, bineğini kendilerindekinden tamamen ayırmışlardı. Fakat bu hem onlara hem de yetimlere ağır gelince Allah, “**Şayet onlarla ihtilât ederseniz yani birlikte yiyip içerek, hizmetçi ve binekleri birlikte kullanarak aynı meskende yaşarsanız, [zaten] sizin kardeşlerinizdir. Yani onlar sizin kardeşlerinizdir.**”⁷¹ buyurarak, yetimlerin mallarını kendilerinin mallarıyla karıştırmalarına müsaade etti ve bununla önceki hükmü neshetti...”⁷²

Metnin bu kısmı bir önceki bölümle alakalı olup bu konudaki neshi tespit etmektedir. Ancak Bakara suresi 220. ayetin Nisa suresi 10. ayetinden daha önce inmiş olma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır. Mukâtil'e göre metnin devamında ise çokeşlilik konusunda adaletten ayrılmama hükmü getirilmektedir:

“...Nebi'ye neyin sakıncalı olmadığını sordular fakat neyin ondan daha büyük olduğunu sormadılar. Zira bir adamın nikâhı altında yedi, sekiz hatta on tane hür kadın bulunur ve aralarında adalet yapmazdı. İşte bu nedenle Allah, “**Eğer yetimler hakkında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız...**” buyurmaktadır. “Aralarında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız” demek “kadınlar hakkında günaha düşeceğinizden korkun da aralarında adalet yapın” demektir. **Hoşunuza giden** yani sizin için helâl olan **kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Yani dörde kadar nikâhlayın, dörtten fazlasını nikâhlaymayın.**⁷³ **Şayet adalet** yani iki, üç ve dört kadın

⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/567. Medine döneminde Müslümanların güçlü oluşu ve Nisa suresi 140. ayetin münafıkları muhatap aldığı da dikkate alınmalıdır.

⁶⁹ Nisa, 4/3.

⁷⁰ Nisâ, 4/10.

⁷¹ Bakara, 2/220.

⁷² Mukâtil, *Tefsîr*, 1/356.

⁷³ O halde metnin akışından anlaşıldığına göre ayetin bu kısmı veya devamı ile kastedilen “Humeysa b. eş-Şemerdel” olmaktadır.

arasında günlerinizi paylaşırma ve nafaka hususunda adalet **yapamayacağınızdan** ve bu yüzden de günaha gireceğinizden **korkarsanız, o zaman bir tane** ile evlenin de günaha girmeyin. **Şayet** o bir taneye de iyi dayanamayacağınızdan korkarsanız **sağ ellerinizin sahip olduklarından** yani cariyelerden edinin. **Şu, zulmetmemenize daha uygundur** yani böylesi bir zevce almanız halinde onlara yapacağınız muamele ve cariyeleri birbiri üstüne alma hususunda haktan sapmamanız için daha uygundur. “**İkişer, üçer, dörder nikâhlayın**”⁷⁴ ayeti nazil olduğunda Kays b. el-Hâris’in nikâhı altında sekiz kadın vardı. Nebi ona, “Onlardan dördünü nikâhın altında tut, dördünü bırak” dedi. O da nikâhı altında tutmak istediklerine, “Buraya gel!”, istemediklerine de “Git!” diyerek dördünü nikâhı altında tuttu, dördünü de boşadı.”⁷⁵

Mukâtil’in burada ayetin akışından “istediğiniz sayıda evlenebilirsiniz” şeklinde bir anlam çıkmadığını göstermek için Hz. Peygamber’in uygulaması ile ilgili bir bilgiyi verdiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle onun, lafızların anlaşılmasında, kelimelerin vücûh veya nezâiri ile nüzul sebebi yanında peygamber uygulamasının nihai şeklinin esas alınması kanaatinde olduğu ve bunu ayetin te’vili olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Burada yorum ve tefsir nassın sebebi ile te’vili yani sonucu arasında durmakta ve bunlar tarafından sıkıca bağlanarak gerçekleşmektedir. Ayete inişine neden olan olgu ile inişinden sonra gerçekleşen olgu arasında açıklama yapılmaktadır. Bu da açıklamanın olgusal bir temele dayandığını, zamansal olduğunu ve sebepten sonuca (nüzulden te’vile) doğru bir yönünün olduğunu göstermektedir. Çalışmamızın akışında görüldüğü üzere sebep-sonuç ilişkisi kronolojik olarak siyer ölçeğine taşınmakta ve gelişmektedir. Bu şekliyle yöntem neshin de göz önünde tutulmasıyla bir bütünlüğü de kavuşturulmuş olmaktadır. Bu siyeri bütünlük son bir örnekle şöyle gösterilebilir:

“Abdüşşeloğulları’ndan Lebîd el-Ensârî, yaşlılık sebebiyle oruç tutamaz hale gelmişti. Nebi’ye “Oruç tutamayan kimsenin ne yapması gerekir?” diye sorunca, Allah şu ayeti indirdi: 183. **Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere** yani ehl-i İncil’e **yazıldığı** yani farz kılındığı **gibi sizin üzerinize de ittika etmeniz** yani yemekten, içmekten, cimâdan sakınmanız **için yazıldı**. Yani farz kılındı. Yatsı namazını kılan yahut kılmadan önce uyuyan kimseye, oruçluya haram olan şeyler haram olurdu. Bizden öncekiler hakkındaki hüküm bu idi.

184. ...**sayılı** (ma’dûdât) **günler** yani kırktan aşağı günler (kırktan yukarı olursa bunlara ma’dûdât denilmez). **Sizden kim hasta yahut yolcu olursa, sayısınca sonraki günlerde tutsun. Ona takati yetenler bir miskin doyumu fidye versinler.** Yani hasta ve yolcu olmayıp da oruca takati yetenler, dilerlerse oruç tutsunlar, dilerlerse oruç tutmayıp bir miskin doyumu fidye; her yoksula yarım sa’ buğday versinler. **Kim de tatavvu olarak hayır yaparsa** yani oruç tutmadığı her gün için bir yerine iki ya da üç yoksulu doyurursa, **o onun için daha hayırlıdır.** Yani tek bir yoksula

⁷⁴ Nisa, 4/3.

⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/356-357.

yemek yedirmekten daha hayırlıdır. **Bununla beraber eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için yemek yedirmenizden daha hayırlıdır.**

Müminler Ramazan orucu farz kılınmadan önce Muharrem'in onuncu Âşûrâ günü oruç tutarlar, başka bir gün oruç tutmazlardı. Sonra Allah Ramazan ayında oruç tutmayı farz kıldı. Böylece isteğe bağlı oruç tutmak ya da bir fakire yemek yedirmek nesh edildi, oruç tutmaya takat getiremeyenler dışındakiler için orucun farziyeti olduğu gibi kaldı. Oruç tutamayanlar ise, tutamadıkları her gün karşılığında bir yoksula yarım sa' buğday verirler.

Sonra Allah müminlere hangi ayda oruç tutacaklarını beyan etmek üzere şöyle buyurdu:

185. O **Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indirildi** yani levh-i mahfuzdan yirmi ayda, Cebrail tarafından da yirmi yılda indirildi, **insanlara hidayet için; hidayet ve furkândan** yani dinde kuşku ve sapıklığı ortadan kaldıran hükümlerden **deliller olmak üzere. Sizden her kim bu aya erişirse onu tutsun.** Yani o ayda oruç tutmak onun için vaciptir ve yemek yemesin. **Kim** yani sizden kim **de hasta yahut yolcu olursa** yani hasta veya yolcu olup da oruç tutamazsa, **o günler sayısınca sonraki günlerde** yani hasta iyileştikten, yolcu döndükten sonra dilerse peş peşe, dilerse ayrı ayrı oruç tutsun. **Allah size kolaylık diler.** Yani hasta ve yolcuya oruç tutmama ruhsatını vermekle dininizde size kolaylık sağlar. **Sizin için güçlük dilemez.** Yani din işlerinde sizin için darlık olmasını istemez. Eğer yolcu ve hastaya bu ruhsat verilmeseydi, bir zorluk olurdu. **Sayıyı** yani sayılı günlerin sayısını **tamamlayasınız da sizi hidayete** yani diniyle ilgili hususlarda hidayete **iletmesine karşılık Allah'ı yüceltesiniz** yani tazim edesiniz **ve Rabbinize şükredesiniz.** Yani bu nimetler dolayısıyla şükredesiniz, çünkü o sizi dosdoğru dinine iletmiştir."⁷⁶

Bu bilgilere göre orucun teşri sürecinde ilk başta ayetlerle Muharrem'de Hıristiyanlara olduğu şekli ile farz kılınıp sonra yine ayetlerle bazı hafifletici ve kolaylaştırıcı değişiklikler yapılmıştır. Ramazan orucu ise bundan sonra farz kılınmıştır. Ayrıca müminlere oruç ibadetinde başka kolaylaştırmalar yapıldığı da şöyle belirtilmektedir:

“(1) Orucun farz kılındığı ilk dönemlerde yatsı namazını kılan yahut kılmadan önce uyuyan kimseye, yemek-içmek ve cimâda bulunmak gündüz vakti oruç tutana haram olduğu gibi haram oluyordu. Bir gün Ömer b. el-Hattâb yatsı namazını kıldıktan sonra hanımı ile cimâ etti. Sonra pişman olup ağladı. Sabahleyin Nebi'ye giderek durumu anlattı ve dedi ki: Ey Allah'ın Nebisi! Ben önce Allah'a, sonra da sana bu günahkâr nefsimden özür beyân ediyorum. Benim için bir ruhsat biliyor musun? Nebi şöyle karşılık verdi: Ey Ömer! Böyle bir şey yapmamalıydın. Bunun üzerine Ömer üzüntüyle geri döndü.

(2) Nebi akşam vakti gördüğü Adî b. en-Neccâroğulları'ndan Sırma b. Enes b. Sırma b. Mâlik'e sordu: Ey Ebû Kays! Niye böyle bitkinsin? O da cevap verdi: Ey Allah'ın Resulü! Dün bahçemde çalışıp durdum, akşam eve vardım. Hanım bana sıcak bir şeyler yedirmek isteyince, yemeğim

⁷⁶ Bakara, 2/183-185. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/160-162.

gecikti. Ben de uyuya kaldım. Beni uyandırdığında artık yemek yemem haram olmuştu. Bu sebeple oruçtan bitkin düştüğüm halde akşamı ettim.

(3) Bazı Müslümanlar da yatsıdan sonra yaptıkları şeyleri itiraf ederek, “Yaptıklarımızdan nasıl kurtulabiliriz, nasıl tövbe ederiz?” demeye başladılar. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi:

186. **Kullarım sana... Beni sorarlarsa... Ben muhakkak ki yakınım.** Yani onlara bildir ki: dualarını kabul etmek için ben çok yakınım. **Bana dua ettiğinde, duacının duasına icabet ederim. O halde onlar da benim çağrıma icabet etsinler** yani bana itaat ederek çağrımı kabul etsinler **ve bana iman etsinler** yani beni tasdik etsinler! Çünkü ben onlara pek yakınım, dualarını pek çabuk kabul ederim **ki rüşde** yani hidayete **ersinler**. 187. **Oruç gecesini kadınlarınızla** yani Ömer’in yaptıklarından sonra müminlere bir ruhsat olmak üzere **refes** yani cimâ **size helâl kıldı.** **Kadınlarınız sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz.** Yani siz onlar ile onlar da sizinle sükûn bulurlar. **Allah, kendinize** yani mâsiyet işleyerek kendinize ki bununla Ömer b. el-Hattâb’ın karısıyla cimâ etmesine işaret edilmektedir, **hainlik ettiğinizi bildi de size döndü** yani size göz yumdu, **sizden affetti** yani size cezadan vazgeçti... **Artık onlarla mübâşeret edin** yani bütün oruç gecesini size helâl olan yerden olmak kaydıyla onlarla cimâ edebilirsiniz **ve Allah’ın sizin için yazdığını** yani kadınlarınızdan yazdığını **arayın** yani sizin için evlattan takdir ettiğini talep edin.

Ayetin “**Ve fecrin beyaz ipliği** yani sabahın ilk aydınlığı olan doğu tarafındaki enine doğru aydınlık **siyah iplikten** yani gecenin karanlığından **sizce seçilinceye** yani sabah olduğunu fark edinceye: gündüzün aydınlığını, gecenin karanlığından ayırt edinceye **kadar yiyin-için**” kısmı Sırma b. Enes hakkında inmiştir.

Sonra, orucu geceye yani gecenin ilk karanlığına **kadar tamamlayın.**

Ali b. Ebî Tâlib, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah’dan biri itikâfta iken, seher vaktinde büyük abdest bozmak için çıktığında geceleyin hanımına gidip onunla cimâ eder, sonra gusledip mescide geri dönerdi. Bunun üzerine Allah onlar hakkında şu ayeti indirdi: **Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz zaman, kadınlarınızla mübâşerette bulunmayın.** Yani itikâfta bulunduğunuz sürece gündüzün yanı sıra geceleyin de kadınlarınızla cimâ etmeyin. **Bunlar Allah’ın sınırlarıdır.** Yani bu şekilde kadınlarınızla mübâşerette bulunmanız, Allah’ın sınırlarını aşmaktır. Allah’a karşı bir mâsiyettir. **Sakın onlara yaklaşmayın! İşte Allah insanlara ayetlerini** yani emirlerini ve itikâf ile ilgili hükmünü **böyle beyan ediyor ki ittika etsinler** yani itikâfta iken mâsiyetlerden uzak dursunlar.”⁷⁷

Burada verilen bilgilere göre oruç ayetlerinin te’vili, zahirlerinin nüzul sebepleri bildirilerek nas anlamlarının tespit edilmesi, nasların diğer naslarla tefsir edilerek müfesser seviyesine getirilmeleri ve nüzul sürecinin bitmesiyle nesh edilenlerin belirlenmesi sonrasında varılan muhkem hükümlerin neler olduğunun belirlenmesi demek olmaktadır.

⁷⁷ Bakara, 2/186-187. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/162-164.

Bütün verilen örnekler göz önünde tutulduğunda Mukâtil'in tefsir tarihinde gözden kaçırılan iki önemli katkısından biri ayetlerin nüzul sebeplerinin aslında tamamen siyer bilgilerinden alındığı gerçeğidir. Diğeri de ayetlerin te'villerinin yani uygulamadaki sonuçlarının da ayetlerin sebeplerinin ayrılmaz bir parçası olduğudur. Bunların her ikisi de siyer ilmini tefsirin kaynağı yaparken yorumun da bunların arasından doğmasını sağlayarak siyerî tefsirin oluşumunu temin eder.

Yine bu örneklerle göre Mukâtil, ayetin te'vilini, onun sebebinin ayrılmaz bir parçası saymakta ve bunu yorum değil ayetlerin sonrasındaki şu gelişmeler anlamında kullanılmaktadır:

1. Nüzulden sonraki sonra ki gelişmeler ve meydana gelen olaylar
2. Kişilerin akıbetleri ve olayların sonuçları
3. Varılan nihai hükümler ve uygulamalar
4. Ruhsatların, istisnaların, tahsislerin ve neshlerin akabinde belirlenen muhkem hükümler

Mukâtil'in yaptığı açıklamalardan, te'vilini bilmeyenlerin Kur'ân'ı okusa da ümmî sayılması gerektiği sözü bu şekilde anlaşılmaktadır. Böyle bir ameliyenin dikkate alınmadığı günümüz tefsir ve meallerinin okuyanları ne derece cahillikten ya da onun tabiri ile ümmîlikten kurtarabildiği ve yanlış anlamaların önünü ne kadar alabildiği ise önümüzde yeniden düşünülmesi gereken bir sorun olarak durmaktadır.

2.8. Siyerî Tefsirin Hz. Peygamber'in Güncelini ve Mücadele Sürecini Açıklamak İçin Kullanılması:

Mukâtil'in tefsir anlayışı içinde siyerî tefsir Hz. Peygamber'in günceline dair Kur'ân'ın ne mesaj verdiğini süreci içinde tespit etmeyi amaçlar. Bu amaçla Kur'ân ayetlerinin nüzülü öncesinde buna sebep olan siyer dünyası içindeki olgular ile sıkıca bağını kuran Mukâtil ayetlerin diğer ucunu da boş bırakmayıp nüzulünden sonraki olgulara da sıkıca bağladıktan sonra bu bağlam içinde tefsir ameliyesine girişmekte ve bunu ayetlerin kelimelerinin arasına inerek hassas ve derin bir biçimde yapmaktadır. Bu sırada Kur'ân kıssaları da siyerî tefsirin bir parçası olarak kullanılmaktadır. Bu konuda önemli bir örnek Yusuf kıssasında olduğu gibi Mekke'de yedi yıl kıtlık sürmesi ile ilgilidir:

“Nebi Kureyş kâfirlerine beddua ederek, “Allah'ım! Yusuf dönemindeki kıtlık seneleri gibi yedi kıtlık yılıyla onlara karşı bana yardım et” diye Allah'a yalvarmıştı. Bu sebepten dolayı onlar ağır bir kıtlık musibetine uğradılar. Öyle ki aşırı açlıktan dolayı kemikleri, köpekleri, leşleri yediler. Açlığın etkisiyle kendileri ile sema arasında bir duman olduğunu görececek hale geldiler. İşte, **“10. O halde gökyüzünde besbelli bir dumanın geleceği günü bekle. 11. İnsanları yani Mekkelileri bürüyecektir. Bu açlık elim yani pek acı bir azaptır.”** ayetleri bunu anlatır...”

Bunun ardından gelişen durum aynı metnin devamında şöyle anlatılır:

“...Sonra Ebû Süfyân b. Harb, Utbe b. Rabîa, el-Âs b. Vâil, Mut'im b. Adiy, Süheyl b. Amr ve Şeybe b. Rabîa (ki hepsi Kureyşlidir) Nebi'ye gidip şöyle dediler; “Ey Muhammed! Bizim için yağmur dile.” Ardından da Allah'a şöyle dua ettiler: 12. **Rabbimiz! Bizden bu azabı yani açlığı kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz.** Yani Rabbin tevhidini tasdik edeceğiz...”

Ancak metnin devamı Mekkelilerin peygamberden istedikleri bu talebin karşılanmasının akabinde onun hakkındaki eski iddialarına geri döndüklerini belirtmektedir:

“...13. **Onlar nerede, hatırlamak nerede!** Yani kendilerine isabet eden açlıktan öğüt ve ibret almak nerede! **Hâlbuki onlara mübin** yani durumu apaçık **bir resul** yani Muhammed hidayetle **gelmişti.** 14. **Sonra yine ondan** yani Muhammed'den **yüz çevirdiler** yani dalâlete yöneldiler ve **“Kendisine öğretilmiş bir delidir” dediler.** Çünkü Ukbe b. Ebî Muayt “Muhammed bir delidir” demişti. Yine Mekkeliler, “Ona Âmir b. el-Hadrami'nin kölesi Cebr öğretiyor. Şayet Âmir b. el-Hadrami'nin kölesi Cebr bundan vazgeçmeyecek olursa, andolsun onu efendisinden satın alacağız, sonra da onu azaba uğratacağız. Baksın bakalım Muhammed'in ona faydası olur mu yahut ona gelecek herhangi bir zararı önleyebilir mi?” dediler. Bunun üzerine Nebi, “Allah'ım! Bizim imdadımıza yetişecek bir yağmur yağdır. Bize bol ve verimli bir sene nasib et. Afiyet ve huzur içinde geçsin. Göndereceğin yağmur çabuk gelsin gecikmesin, fayda versin, zarar vermesin” diye dua etti de Allah üzerlerindeki azabı kaldırdı. İşte Allah'ın şu ayeti bunu dile getirmektedir: 15. **O azabı** yani açlığı **az bir zaman** yani Bedir gününe kadar **açıp kaldıracğız, fakat siz kuşkusuz yine küfre döneceksiniz.** Gerçekten de geri döndüler, Allah da Bedir'de onlardan intikam alıp, onları öldürdü. İşte şu ayet de bunu ifade etmektedir: 16. **En büyük yakalayışla yakalayacağımız gün** yani Bedir günü, zira bu Mekke'de onlara isabet eden açlıktan daha büyüktü, **biz intikam alıcalarız.** Öldürmek ve meleklerin yüzlerine, arkalarına vurmaları ile onlardan intikam alındı ve Allah ruhlarını alelacele cehenneme ulaştırdı...”

Mukâtil metnin devamında bu imtihanın benzer bir şekilde Hz. Musa ile Firavun arasında da gerçekleştiğini vurgulamakta böylece siyerî tefsiri Kur'ân kıssalarında da yapmaktadır:

“...17. **Andolsun onlardan önce Firavun kavmini** Musa vasıtası ile **fitneye maruz bıraktık.** Mekkelilerin Nebi'yi küçümseyip alay ettikleri gibi onlar da onu küçümseyip onunla alay ettiler. Nebi de Musa'nın Firavun ve kavmi için bir fitne sebebi oluşu gibi kavmi için bir fitne sebebi olmuştu. Kureyşliler, “Sen aramızda en zayıf ve başvurabileceği çareleri en az olan bir kimsesin” demişlerdi. İşte onların Nebi'yi bu şekilde küçümseyişleri, tıpkı Firavun ve kavminin Musa'yı küçümseyerek ona, “**Sen çocuk iken seni yanımızda beslemedik mi?**”⁷⁸ demelerine benziyordu. Bundan dolayı bu hal onlar için bir fitne sebebi idi. Bu sebeple diğer ümmetler arasında Firavun söz konusu edilmiştir. Bunun bir benzeri de “**Muhakkak Biz Firavun'a bir resul gönderdiğimiz**

⁷⁸ Suarâ, 26/18.

gibi size de bir resul gönderdik.⁷⁹ ayetidir. İşte Allah'ın, “**Andolsun ki onlardan önce Firavun kavmini de fitneye maruz bıraktık**” ayeti Kureyş'i Muhammed ile fitneye maruz bıraktığımız gibi, onları da fitneye maruz bıraktık demektir. Çünkü her ikisi de kendi kavimleri arasında doğup büyümüşlerdi... **Onlara kerim bir resul gelmişti.** Yani kerim bir ahlâka sahip olup affeder, başışlardı. Zira Musa da Rabbinden Mısır halkı üzerinden çekirge ve haşeratın giderilmesini istemişti.⁸⁰

Mukâtil'in verdiği bilgilere göre Mekkeliler, Hz. Peygamber'in kılığın kaldırılması için yaptığı duanın akabinde tıpkı Firavun ve tabileri gibi eski tutumlarına geri dönmüşlerdir:

“53. **Size nimetten** yani hayır ve afiyetten **ne varsa, Allah'tandır.** Yani bu nimetlerin Rabbini tevhid etmeniz içindir. **Sonra, size bir zarar** yani şiddet; açlık ve belâ ki bu da Mekke'de yedi yıl süren yağmur kıtlığıdır **dokunduğunda, hemen ona feryat edersiniz.** Yani dua ile tazarru edersiniz. Size inen belayı gidermesi için ondan başkasına dua etmezsiniz. Söz konusu dua, “**Rabbimiz! Bizden o azabı gider, doğrusu biz müminleriz.** Yani tevhidi tasdik edenleriz.”⁸¹ demeleridir. 54. **Sonra, sizden o zararını giderdiği** yani şiddeti; açlığı sona erdirip semadan size bol bol yağmur yağdırdığı **vakit, sizden bir grup Rab'lerine şirk koşarlar.**⁸² Yani darlık ve sıkıntı halinde onu tevhid ettikleri halde, rahat ve bollukta Allah'ı tevhid etmeyi terk ederler. Ondaki başkasına ibadet ederler.”⁸³

Mukâtil'in bu konuya bir sure içinde toplamda en çok atıf yaptığı yer Rum suresidir:

“**Ve eğer onlar o yol üzere istikametle gitselerdi elbette Biz onlara semadan bol su içirirdik.**⁸⁴ Yani yedi yıl süren yağmur kıtlığından sonra onlara yağmur yağdırdık da hayırları çoğalırdı.”⁸⁵

Ona göre Rum suresi 33. ayetinde geçen “**insana bir zarar dokunduğunda Rab'lerine yönelerek dua ederler**” ifadesinin anlamı “Mekke kâfirleri yağmur yağmaması nedeniyle 7 yıl boyunca aç kaldıklarında “**ey Rabbimiz bizden azabı** yani açlığı **kaldır**” şeklinde dua etmeleridir. Buna mukabil ayetin devamındaki “**nimet tattırdığında**” ifadesi ise “yağmur yağdırdığında” anlamına gelmekte bu durumda ise kıtlık kalkmakta onlar ise şirk koşmaktadırlar. Ayrıca “**nimetin daraltılması**” da “7 yıllık yağmur kıtlığı”, “**bollaştırılması**” ise bu “yedi yıldan sonraki yağmur yağması”dır.⁸⁶ Mukâtil Rum suresini 41. ayetinde geçen “**fesadın çıkması**”nı “yedi yıl yağmurun yağmaması, nebatın ve ürünlerin

⁷⁹ Müzzemmil, 73/15.

⁸⁰ Duhan, 44/ 9-17. bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 3/813-820.

⁸¹ Duhân, 44/12.

⁸² Nahl, 16/53-4.

⁸³ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/472-473.

⁸⁴ Rum, 30/16.

⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/464.

⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/414-415.

azalması sonucu onlara açlık azabının tattırılması”⁸⁷ olarak açıklamaktadır. Benzer açıklamalar aynı surede rüzgârın gönderilip yağmur yağdırılması ile ilgili ayetlerde de yapılmaktadır.⁸⁸

Tefsirinin başka yerlerinde de bu olaya ve sürece sık sık atıfta bulunmaktadır.⁸⁹ Burada te’vilin uzunca bir sürecin neticesinde meydana gelen olaylar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konunun siyer kitaplarında işlenmemesi ise önemle ele alınması gereken bir durumdur.

Bu konuda önemli bir örnek de kıssalar ve kendi ümmetinin akıbetiyle ilgili Hz. Peygamber’in endişelerini açıklayan En’âm suresinin şu ayetleridir:

“65. **De ki: O size üstünüzden** yani Lût kavmine yaptığı gibi kimseyi bırakmamak üzere üstünüzden taş yağdırarak **yahut ayaklarınızın altından** Kârûn’a ve beraberindekilere yaptığı gibi yerin dibine geçirerek **bir azap göndermeye ya da sizi gruplar** yani geçmiş ümmetlere yaptığı şekilde muhtelif hevâlar peşinde koşan fırka ve hizipler **hâlinde birbirinize düşürmeye** ve birbirinizi öldürerek, çok azınız müstesna sizden geriye tek kişi kalmayacak şekilde **kiminize kiminizin kuvvetini tattırmaya kadirdir...** Ey Muhammed! **Bak, ayetleri nasıl tasrif ediyoruz** yani azaba dair alâmetleri nasıl türlü türlü aktarıyoruz **ki idrak etsinler.** Yani Allah’tan gelen alâmetleri iyice anlasınlar, Ondan korkup onu tevhid etsinler. 66. **Kavmin onu** yani Kur’ân’ı **tekzip etti. Hâlbuki** o, Allah’tan gelen **haktır. De ki: Ben sizin üzerinizde bir vekil** yani mecbur edici bir zorba **değilim.** Kılıç ayeti bunu, nesh etmiştir. 67. **Her bir haberin gerçekleşeceği yer vardır.** Yani her haberin bir hakikati ve sonunda varacağı bir yeri vardır. Dünyadaki azapları olan Bedir’de öldürülmeleri ile ahiretteki cehennem ateşidir. **Yakında bilirsiniz.**⁹⁰ Allah bununla azabı hatırlatarak onları tehdit etmektedir. Bunun bir benzeri de Kamer suresindedir.”⁹¹

Mukâtil’in nesih ve nezâire de değindiği bu ayetlerin içinde verdiği şu bilgi ise Hz. Peygamber’in ayetlerin bu ifadesi nedeniyle davasının te’vili/akıbeti konusunda ne kadar endişeli olduğunu göstermektedir:

“Nebi gece vakti ridâsını sürükleyerek şöyle dedi: Eğer Allah ümmetime üstlerinden yahut altlarından bir azap gönderecek olursa, mutlaka onları helak eder, onlardan kimse kalmaz. Sonra

⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîr* 3/416-417.

⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîr* 3/418-419.

⁸⁹ Bu konuda farklı surelerden verilebilecek bazı örnekler şunlardır:

1. Hud suresi, 3. ayet: “**Rabbimize istiğfar edin, sonra ona tövbe ile yönelin ki belirlenmiş bir ecele kadar sizi güzel bir metâ ile metâlandırın**, yani, sizin dünyada afiyet ile güzel bir şekilde yaşamanızı sağlasın ve sizi kıtlık ve başka cezalara uğratmasın **ve ahirette her fazilet sahibine faziletini versin. Eğer yüz çevirseniz, doğrusu ben size zorlu/dehşetli bir günün azabından korkarım.** Ancak onlar tevbe etmediler. Allah da yedi yıl süreyle onlara yağmur yağdırmadı. Öyle ki kemikleri, ölüleri, köpekleri, leşleri yiyecek hâle geldiler.” Mukâtil, *Tefsîr*, 2/271.

2. İsrâ suresi, 56. ayet: “Mekke kâfirlerine **de ki: Ondandır** yani, Allah’dan **şağı** ilah olduklarını **iddia ettiklerinize** yani, meleklerle **dua edin** bakalım, sizden o kıtlığı (durru; zararı); karşı karşıya kaldığımız yedi yıl süren açlığımızı giderebilecekler mi? ...Sonra Allah, ibâdet ettikleri meleklerin durumunu haber vererek buyuruyor ki: ...**Sizden o kıtlığı** yani, Mekke’de leşi, köpek ve kokuşmuş leşleri yiyecek hale gelene kadar yedi yıl süreyle karşı karşıya kaldığınız açlığı **gidermeye mâlik olamayacakları gibi, değiştiremezler de.**” Mukâtil, *Tefsîr*, 2/536-537. Ayrıca bk. Secde suresi, 21. ayet (Mukâtil, *Tefsîr*, 3/452.)

⁹⁰ En’âm, 6/65-67.

⁹¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/565-566.

kalkıp namaz kıldı ve Rabbine, ümmetinden, üstlerinden ve atlarından gelebilecek azabı kaldırması, onları fırka ve hizipler hâlinde birbirine katıp kuvvetlerini tattırmaması için dua etti. Allah ilk iki isteğini kabul ederek ümmetine, taş yağdırmak ve yerin dibine geçirmek suretiyle helak şeklinde azap etmeyeceğini bildirdi. Ancak tefrikaya düşmemeleri ve birbirini öldürmemeleri isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: Azabından affına, gazabından afiyetine, Senden, Senin vechine sığınırım. Zâtın pek yücedir. Seni hakkıyla övemem, Senin övgülerini layıkıyla bitiremem. Sen, zâtını nasıl övdüysen öylesin. Bunun üzerine Cebrâil gelerek ona dedi ki: Allah duanı kabul etti. Ümmetinden iki azap şeklini kaldırdı fakat diğer ikisi (tefrika ve birbirlerini öldürmeleri) üzerlerinden kaldırılmadı.”⁹²

Bu bağlamda davanın akıbetine yönelik îmâ ve işaretlerin aşağıdaki örnekte olduğu gibi Mekke döneminde yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen Müslümanlara umut, cesaret ve gayret aşılama yönelik olduğu açıktır:

“Durum sandıkları gibi değildir. Biz bunları da yani Mekke kâfirlerini de atalarını da o kadar faydalandırdık ki ömürleri uzayıp gitti. Bizim arzı yani Mekke topraklarını etrafından eksilttiğimizi yani Mekke civarında bulunan arazileri ellerinde tutmalarına imkân vermeyecek şekilde onları yenik düşürdüğümüzü görmüyorlar mı? Acaba üstün gelenler onlar mı?”⁹³ Yani Mekke kâfirleri mi yoksa Nebi ile müminler mi? Elbette ki Nebi ve ashabı onlara galip gelenlerdir. Hamd onun Rabbinedir.”⁹⁴

Bu örneklerde görüldüğü üzere ayetlerin te’vili Yüce Allah’ın müminlere gelecekte kurtuluşa erecekleri ve müşriklerin de helak olacağı haberidir. Mukâtil pek çok yerde bu te’vilin Bedir savaşında tahakkuk ettiğini belirtir. Dolayısıyla siyerî tefsir, dönemin güncelini göstermekte ve yaşanan sürecin bütünü içinde gerçekleşmektedir.

SONUÇ

Mukâtil, Kur’ân’ı tefsir ederken her şeyden önce onu Hz. Peygamber’in siyerine işaret eden bir metin olarak okur. Onu Hz. Peygamber dönemi sınırları içinde anlamaya çalışır bu ufkun dışına pek çıkmaz. Kur’ân’ı ilk ve doğrudan muhataplarına yönelik olarak gördüğü için tefsiri siyerî tefsir olarak adlandırılabilir. O her şeyden önce ayetlerde anlamı hafî ve meçhul olan kelime ve olgulara ait kapalılıkları, Hz. Peygamber döneminin dil, kültür, örf ve tarihi ile açıklayarak ortadan kaldırır. Bu çaba sonucunda ayetlerin zahir seviyesine çıkması sağlanmış olur.

⁹² Mukâtil, *Tefsîr*, 1/565-566.

⁹³ Enbiyâ, 21/43-44.

⁹⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/81-82.

Mukâtil, Hz. Peygamber dönemi olaylarından müteşekkil olan bilgileri yani siyer bilgilerini tefsirin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eder. Bunları Kur'ân'ın bağlamını tespit etmede kullanır. Kur'ân'ı bağlamından ayrı bir metin olarak anlamak açıkça söylenmese de mümkün görülmez. Bu bağlam metin dışı bağlam olup çoğunlukla sebeb-i nüzül bilgileridir. Bu noktadan başlayan bağlama riayet ayetlerin lafızları ile ilişkili bir biçimde ele alınarak metnin içine doğru uzanır. Metnin iç bağlamı dış bağlamından bağımsız olarak ele alınmadığı gibi aynı zamanda onun bir uzantısıdır. Tefsirin geneline bakıldığında bu çabanın ana amacının ayetlerin sevk gayesini tespit ederek zahirin nas seviyesine çıkmasını sağlamaya çalışmak olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Kur'ân ayetleri bir olgu ile ilgili bir anlama delalet eder seviyeye gelmektedir.

Siyerî tefsir bağlamı belirlemek için ilk olarak ayetlerin nazil olmasına neden olayları yani sebebi nüzulleri tespit eder. Bu yöntemi bütün Kur'ân'a sistemli bir şekilde uygulayan ilk müfessir Mukâtil'dir. O, oldukça erken bir dönemde ayetlerin nüzul sebepleri ile ilgili bilgileri ayetler ile telif eder ve bu konuda siyer ve hadis bilgilerine dayanır. Bu açıdan bakıldığında ayetin sebebi ile kurulan ilişki temelde siyer ilmine dayanarak kurulduğu için siyerî tefsirin bir parçasıdır. Maalesef tefsir tarihinde meydana gelen gelişmeler hem Kur'ân'ı siyerin bağlamından uzaklaştırmış hem de sebeb-i nüzullerin temelde bir siyer bilgisi olduğu gerçeğini unutmuştur. Zamanla siyer ile alakası kurulamayacak veya tarih olarak yanlış yeri gösteren anakronik nüzul sebepleri artarak çoğalmıştır. Bu nedenle bunların önemli bir kısmı sebep değil yorumdur.

Mukâtil ayetlerin nazil olmasından önceki sebepleri tespit ederken kendi dönemine kadar ulaşan bilgileri sözlü ve yazılı olarak toplama yoluna gittikten sonra onları Mushaf tertibine göre ilgili ayetlere serpiştirmekte ve eğer varsa senet bilgilerini hafız etmektedir. Ancak tefsiri yazdıktan sonra eklediği bazı rivayetlerde rivayetlerin senetlerini zikrettiği de görülmektedir. Genel olarak bu tür bilgileri toplamada oldukça hassas olduğu gözlemlenen Mukâtil'in dönemin şartları nedeniyle bütün sebep ifade eden bilgilerin tamamına ulaşması elbette mümkün değildir. Bunun yanı sıra onun tespit ettiği ancak muahhar kaynaklarda yer almayan bilgilerin varlığına da rastlanmaktadır.

Bağlama dikkat ve sadakat konusunda neredeyse kusursuz bir yaklaşım sergileyen Mukâtil nüzul sebeplerinden ayetlerin lafızları içine girer ve sebep bilgilerine göre ayetleri ayrıntılı bir şekilde tefsir eder. Siyer bilgileri kullanılarak yapılan tefsir sırasında ayetler daima Hz. Peygamber dönemi kişileri ve olaylarına atıf yapılarak açıklanır. Arada bazı siyer bilgileri verilerek ayetlerin verdiği mesajlar pekiştirilir. Böylece siyerî tefsirin asıl yoruma dayalı kısmı bağlama göre şekillenir. Açıklık, basitlik ve sadelik özelliklerinin ön plana çıktığı bir tefsir faaliyeti gerçekleşir. Tam burada “yani”, “diyor ki” ve “ey müminler/müşrikler/ehl-i kitap” gibi kalıplarla Kur'ân'ın lafzen söyledikleri hülasa edilerek vermek istediği mesaj tefsir edilir.

Mukâtil'de bağlamın ve tefsirin en özgün yönlerinden biri de onun te'vil anlayışında görülmektedir. Eserinin mukaddimesinden de anlaşılacağı üzere o te'vile orijinal anlamı olan akıbet ve sonuç manasını vermektedir. Bununla da ayetlerin inmesinden sonra meydana gelen akıbetleri ve sonuçları kastetmektedir. Bu kapsamda ayetin inmesinden sonra meydana gelen olayları, Hz. Peygamber'in söylediği ve yaptığı şeyleri, ayetin nüzülü ile ilgili kişilerin başına gelenleri hatta ahiretteki hallerini, ayetlerden çıkan hükümleri, varsa tahsis, istisna ve nesh gibi durumları mutlaka zikreder. Böylece ayetin inişi ile ilgili gelişmeleri ayetin inişinden sonraki gelişmelerle bütünleştirir. Ayetin anlamı ve tefsiri ayetin nüzulünden sonraki tatbikatı ile kesinleşir. Bu durumun tefsir tarihinde sonraki çalışmalarda gözlemlenemeyen bir durum olması Mukâtil'i sadece ilk değil eşsiz bir konuma da getirmektedir.

Bu duruma göre Mukâtil'de tefsir ameliyesi ayetlerin sebepleri ile te'villeri yani sonuçları arasında her ikisi tarafından da sıkıca bağlanan ve sağlanan bir ameliye olarak gerçekleşmektedir. Ayetin dışındaki bağlam sebep yoluyla ayetin dışından içine nüfuz etmekte ve onun içindekileri birbirine bağlayarak ayetin dışındaki olaylara nüfuz etmektedir. Bu nüfuz edilen akıbet ve sonuçların tespiti de siyer bilgilerine dayanmaktadır. Bu noktada da ayet sebep ondan sonraki olaylar ise te'vil yani akıbet ve sonuçlar olmaktadır. Bu durumun Kur'ân ilimleri içinde Mukâtil'in kastettiği şekilde ifade edilmiş bir varlığı ortada yoktur. Zira sonraki dönemlerde Kur'ân'ın te'vili kavramı Kur'ân'ın yorumu olarak anlaşıldığı için bu olgu görünmez hale gelmiştir.

Verilen bazı örneklerde görüldüğü üzere ayetin te'vili yani sonucu sebebin olmadığı veya tespit edilemediği yerlerde, Mukâtil ayete te'vil olgusu üzerinden anlam vererek tefsir yapar ve siyerî tefsiri gerçekleştirir. Böylece ayetlerin o şekilde tefsir edilerek anlaşılmasının nedeni, ayetlerin nüzulünden sonra meydana gelen gelişmeler olmaktadır.

Kur'ân ayetlerinin nazil olmasından sonraki gelişmelere odaklanmak ayetlerin anlaşılabilirlik düzeyini müfesser seviyesinden son açıklık düzeyi olan muhkem seviyesine taşır. Bu süreçte başka bir ayeti tahsis, ondan istisna ya da onu nesh etme durumları siyer bilgilerine veya siyerî tefsire dayanarak tespit edilir. Bu durum siyerî tefsirin aynı zamanda Kuran ahkâmına ulaşmaya çabalayan bir fıkhi tefsir olarak da gerçekleşmesini sağlar.

Mukâtil'de tefsirin siyere dayalı bir şekilde gerçekleşmesi ona diğer tefsirlerde olmayan şu özellikleri kazandırmaktadır:

1. Kur'ân'ın kronolojik ve buna dayalı bir biçimde gerçekleşen tematik bütünlüğünün gözetilerek anlaşılması.

2. Kur'ân ayetlerinin ve Hz. Peygamber'in verdiği mesajların ileride gerçekleşmiş olduklarının gösterilmesiyle her ikisinin de hak ve hakikat olduğunun perçinlenmesi.
3. Nüzül süreçleri yanında nüzulden sonraki gelişmeleri de dikkate alarak ayetlerin çevresinin boşluğa yer kalmayacak şekilde doldurularak birbirine bağlanması.
4. Sadece dil ve bağlam bilgileri ile yetinmeyerek ayetin anlamının tatbikatı ile kesinleştirilmesi ve nihai anlamın kendini uygulamada göstermesi.
5. Nesh olgusunun tek başına değil ayetlerin sebepleri ve diğer te'villeri/sonuçları ile bir arada ele alınması. Bu da iki şeyi anlamaya imkân vermektedir;
  - a. Nesh olgusunun tek başına değil ruhsat, tahsis ve istisna olgularıyla birlikte değerlendirilmesi gereği.
  - b. Nesh edilmeyen muhkem ayetlerin tespiti ile Kur'ân'ın uygulanacak ve uygulanamayacak hükümlerinin ortaya çıkması.

Bu açıklamalar muvacehesinde denilebilir ki Kur'ân'ı anlama konusundaki yöntem arayışları eskiyi iyice kavrayarak gelişmelidir. Bu nedenle köklere dönmek ve temelleri doğru kavramak gerekmektedir. Geçmiş tam olarak doğru bir şekilde kavramadan onları aşmaya çalışmak altı çürük ve içi boş olan neticelere varabilir. Bütün hakkında karar vermek için bütünün en başından sonuna kadar ne şekilde geliştiğini kavramak gerekmektedir. Bu konuda 'Kur'ân'ın Siyerî Tefsiri (Mukâtil b. Süleyman Örneği)' önemli bir başlangıç ve dayanak noktasıdır.

Mukâtil'in çabası ve eserleri 'siyerî tefsir' diyebileceğimiz bir imkânı bize en baştan beri vermektedir. Bu çabanın doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi tefsir ilmini yeni ufuklara taşıma kabiliyeti kazandıracaktır. Özellikle onun "Te'vili bilinmeden okunan Kur'ân ümmîlikten kurtarmaz" şeklindeki yaklaşımı, tefsir ilmini Kur'ân mesajının aslına aykırı sonuçlara ulaşma tehlikesinden koruyacak önemli bir anlayıştır. Kur'ân ilimlerinin yeni yeni doğmaya başladığı bir dönemde Mukâtil'in bu yaklaşımı özgün ve önemli bir çaba ortaya koyduğu göstermektedir.

Onun fıkhi ayetleri tefsir ediş şeklinin kendisinden sonraki dönemlerde fıkıh usulü içinde yine onun kullandığı yönteme benzer bir şekilde gelişerek yer etmesi ise öncülük ettiği çabanın ne kadar etkili olduğunun ayrı bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri" Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21, (1976), 27-35.

Tefsir Tarihi, Ankara: DİB Yayınları, 1988.

Coşkun, Muhammed. *Kur'ân Yorumunda Sîret-Nüzul İlişkisi*. İstanbul: Fikir Yayınları, 2014.

Çelik İbrahim, *Mukâtil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, y.y. t.y. Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, 2000.

“Kur’ân’da Haberi Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman’a Atfedilen Teşbih Fikri” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/2, 1987.

Çetiner, Bedrettin. *Fatha’dan Nas’a Esbabu’n-Nüzûl*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3.Basım, 2010

Cündioğlu, Düccane. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam’ın Tarihi*. İstanbul: Tibyan Yay. 1997.

Dönmez, Kazım. *Mukâtil b. Süleyman’ın Fikhî Görüşleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

“Siret İlminin Kronik Problemi: Anakronizm” *Türkiye’de Siret Yazıcılığı Sîret Sempozyumu-I*, ed. Tahsin Koçyiğit, 723-744. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Efe, Seyfullah. *Mukâtil b. Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Elkoca, Eyüp. *Nüzul Sürecinde Kur’an-Siyer İlişkisi (Mukâtil b. Süleyman Örneği)*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2.b, 2021.

Ferid, Ahmed. *Tefsîr’u Mukâtil b. Süleyman*. 3 Cilt. Lübnan: Beyrut, Dâr’ul-Kutub’il-İlmiyye, 1424/2003.

Hamurcu, Mahmut Fevzi. *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhî Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.

İbn Hişam, Abdülmelik. *es-Sîret’un-Nebeviyye*. thk. Mustafa Sekkâ vd., 4 Cilt. Lübnan: Beyrut, Dâr’ul-Hayr, 1992/1412.

İbn Kesir, Ebu’l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*. Lübnan: Beyrut, Müessetü’r-Reyyân, 1424/2003.

Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Kitaplar Yayınları, 2013.

Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi, Es-Salebi (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/167) Rivayetleri*, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005.

Mertoğlu, M. Suat. “Mukâtil b. Süleyman ve Tefsire Dair Eserlerinin Klasik Dönemdeki Tedavülü” *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (2021-1). 183-222

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şihâte. 4 Cilt. Mısır: Kâhire, el-Hey’et’ul-Mısriyyet’ul-Âmme lil-Kitâb. 1979-1988.

Tefsîru Mukâtil b. Süleyman. thk. Ahmed Ferîd. 3 Cilt. Lübnan: Beyrut: Dar’ul-Kutubi’l-İlmiyye. 1424/2002.

Kitâbu tefsiri hamse mie aye mine’l-Kur’ân. thk. Yeşiyâhu Goldfeld. Şefâ Amr: Matba’atu Dâri’l-Meşrik, 1980.

el-Vucûh ve’n-nezâir. nşr. Ali Özek. İstanbul: İSAV İlmî Neşriyat. 1993.

el-Vucûh ve’n-nezâir. nşr. Hâtem Salih ed-Dâmin. Irak: Bağdad, Merkezi Câmî’atu’l-Mâcid li’s-Sekâfeti ve’l-Turâs. 1427/2006.

- Kur'ân Terimleri Sözlüğü*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2004.
- Ahkâm Ayetleri Tefsiri*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.
- Tefsîr-i Kebîr*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Özaktan, Fatih. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kurân ve Bağlam*, İstanbul: Şule Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman İbn Ebî Bekr es-. *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, thk. Muhammed el-Fâdilî. Lübnan: Beyrut, Saydâ, Mektebetu'l-'Asriyye, 1999/1420.
- Şihâte, Abdullah Mahmud. *Tefsir'u Mukâtil b. Süleyman, el-Cüz'ul-Hâmis*. Mısır: Kâhire, el-Hey'et'ul-Mısriyyet'ul-Âmme lil-Kitâb 1979-1988. Doktora Tezi, 1989.
- Türker, Ömer. *Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'an-ı Te'vil Yöntemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- “Mukâtil b. Süleyman” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Ahmed el-. *Esbâbu'n-Nuzûl*. Thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl. Lübnan:Beyrut, Dâru'Kutubi'l-'İmiyye, t.s.